

Die uw jeugd vernieuwt
als die van een arend...

De Reformatie

WEEKBLAD TOT ONTWIKKELING VAN HET GEREFORMEERDE LEVEN

SCHOPENHAUER – ERFLATER VAN ONZE EEUW

Waarom in ons blad, dat zich de ontwikkeling van het gereformeerd-leven tot doel stelt, aandacht gevraagd voor Arthur Schopenhauer, de wijsgeer van het pessimisme, die in de vorige eeuw in Duitsland leefde (van 1788-1860)? Een filosoof die niet eens aan de universitaire 'bak' kon komen – hij probeerde het wel in het Berlijn waar Friedrich Hegel zijn triomfen vierde – maar droop na een tweede vergeefse poging af om vanaf 1833 als zonderling in Frankfort aan de Main te resideren. Waarom?

Es verscheen over hem van de hand van Rüdiger Safranski een boeiende levensbeschrijving: *Arthur Schopenhauer. Biografie* met als ondertitel *De woelige jaren van de filosofie*. Wie nu in het Duitsland van de vorige eeuw toegang wil hebben om zicht te krijgen op het Duitsland van onze dagen met zijn kracht En zijn donkere driften, die kan in dit boek terecht! Schopenhauer's levensavond valt samen met de opkomst van Bismarck. Ze zullen elkaar in het restaurant *Englische Hof* herhaaldelijk ontmoet hebben. Bismarck kwam als jong Pruisisch afgevaardigde naar de Duitse Bondsdag daar dikwijls, terwijl de oude Schopenhauer er regelmatig 's middags 'resideerde'. Bismarck in opkomst – dat betekent: Duitsland zoekt de gro-

te politiek en heeft dáár, in de politiek, afscheid genomen van de christelijke normen (hoezeer thuis ook het piëtisme werd gekoesterd). Schopenhauer in zijn levensavond – dat betekent: een geseculariseerd Europa zoekt een nieuwe weg ná het afscheid van het geloof en vindt die weg niet ondanks alle trotse zelfverzekerdheid.

In deze wereld leidt Safranski ons binnen. **We** leren het Duitsland van Schopenhauers jeugd kennen: Hamburg en Weimar en Dresden. Goethe kruist ons pad en – het kan niet anders! – we krijgen een introductie in Hegel, die tot diep in onze eeuw de Duitse staatkunde en de Duitse strategie heeft bepaald: men leze er de adembenemende eerste bladzijden van Tuchman *De kanonnen van Augustus* maar op na. Schopenhauer verachtte en haatte de 'redelijke' verzekerdheid van Hegel. Zijn levensbeschrijver moet daarom wel Hegels plaats in de Duitse geschiedenis in helder licht zetten. Het is ook een hel licht.

Toch is het niet zozeer om die waardevolle introductie, die ons wordt geboden in het Duitsland van (cultuurhistorisch gezien) éérgisteren, dat we aandacht voor dit boek vragen. Tenminste, dat is het niet in de eerste plaats. Maar wie zich als christgelovige weet te staan in een wereld, waar op de markt van het leven voor het Evangelie

HOOFDARTIKEL

Schopenhauer – erflater van onze eeuw

J. Kamphuis

UIT DE SCHRIFT

Jezus volgen I

EC. Lutk

KERKELEVEN

**Vernieuwing en discussie
Dichter en gemeente**

R. ter Beek

GEKNIPT VOOR VANDAAG

Het geluk van de rechtvaardigen

GELEGEN/ONGELEGEN

J. Kamphuis

MISSIOLOGIE

**Preken op het zendingsveld
IV (slot)**

P.R. Baas

Verschenen

KUNST

Exposities over ikonen

J.M. de Jong

KERK EN SAMENLEVING

Is het leven één?

G.J. van Middelkoop

BOEKBESPREKING

De afscheiding van 1834

MUZIEK

**De orgelwerken
van Hendrik Andriessen**

J.Smelik

VIT DE KFRKEN

geen plaats meer is en waar de levende God 'dood' is verklaard, die zal niet om de vraag heen kunnen: hoe is het zo gekomen in Europa? In dat Europa en in dat Duitsland, waar de reformatie diepe voren heeft getrokken en waar de stem van Luther zo krachtig klonk. Ik weet het wel: we kunnen een lijn trekken van Luther, die zijn moeite had de staatkunde te verbinden met het Evangelie, over het Duitse piëtisme, dat vroomheid en het leven in de wereld dikwijls in tegenstelling zag, naar Bismarck en naar zijn 'Realpolitik', terwijl Frau von Bismarck de vroomheid hoedde in de binnenkamer. Maar als we volstaan met het trekken van die éne lijn en dan denken klaar te zijn met de wereld, waarin wij leven, die maakt het zich al te gemakkelijk. De god-loosheid van Europa heeft een complexer en een gruwelijker achtergrond. *Dat kan deze biografie ons leren!* Daarom is bestudering ervan geen verloren tijd.

Wie zich door de schrijver mee laat voeren op de ontwikkelingsweg van Arthur Schopenhauer doet ontdekking na ontdekking. Schopenhauer was de wijsgeer die de *wil* en die dan verstaan als de *donkere levensdrift* in het centrum van zijn wijsbegeerte plaatste. Daarom zijn felle afkeer van de redelijkheid van Hegel, maar óók zijn haat tegen de levende God, waar hij luid en bitter blijk van gaf, bij voorbeeld in een discussie met een zekere Ludwig Tieck: 'toen Tieck over God had gesproken, was Schopenhauer als door een adder gebeten opgesprongen, had zich als een bromtol omgedraaid en met hoongelach herhaald: "wat? U hebt een god nodig?"' (274).

Het is maar één voorval en nu ik het losmaak uit de context van heel het boek, kan het een ongevaarlijke anecdoten lijken. Maar het is Safranski gelukt om de biografie dienstbaar te maken aan het schetsen van diepe overtuigingen. Daarom volgen we met huivering de strijd van het autonome denken tegen de openbaring van de God

van de Bijbel. En dan moet wel een keer (als men – terecht – de rede heeft leren wantrouwen) in *de wil* het centrum van mens en van wereld worden gezocht: de wil als levensdrift, irrationeel, maar allesbepalend. Schopenhauer heeft het verwoestende karakter daarvan zelf gepeild. Daarom zocht hij de *verlossing* in de ontkenning, in het 'nee' tegen deze 'wil tot leven'. Daarin is hij totaal anders dan zijn late leerling Friedrich Nietzsche, die hem dan ook wel los moest laten. Hier staat een ongebreideld vitalisme en optimisme tegenover het duistere pessimisme. Schopenhauer laat ons in zijn heldere taal (wat een geweldig stilist!) de afgronden van de mens zien – de mens buiten Christus. En voor 'verlossing' wendt hij zich niet tot deze Heiland. Hij is even anti-christelijk als Nietzsche later.

Zo zien we Schopenhauer (als bij ons in eigen tijd Simon Vestdijk) de weg naar het Boeddhistisch atheïsme gaan: de religie-zonder-God (304!). In de tijd dat 'oosterse religie' weer velen uit het Westen trekt, is de ontmoeting tussen de eenzelve Schopenhauer en het Boeddhisme, zoals Safranski die tekent, een schokkende geschiedenis. Het valt telkens weer op, hoe deze biograaf de levensbeschrijving laat functioneren in het doen kennen van de wijde context waarin dit leven zich afspeelt. Zo'n experiment is gewaagd (je kunt gauw teveel uit een levensgang willen verklaren), maar is hier geslaagd. Mijs inziens op één belangrijke uitzondering na. Maar ook daarom vraag ik aandacht voor dit boek. Wie, zoals Schopenhauer, God, de Schepper en de Redder van de wereld, dood heeft verklaard en wie dan verlossing zoekt in de *ontkenning* van het leven, zou zó één dan niet een keer *uit dit leven weggaan*? Die vraag moet zich wel opdringen aan ieder, die met het pessimisme van Schopenhauer zich confronteert en hoort, hoe deze wils-dronken man een 'Indische' verlossingsweg verkondigt. Met andere woorden: Schopenhauer staat ook op de achtergrond van onze discussie over 'euthanasie'. Waarom zou je niet uitstappen, als het leven je teveel is geworden? Of nog sterker: waarom zou je dat uit het leven stappen niet als de grote verlossing zien en zó er zelf naar grijpen? In ons land deed de wijsgeer-dichter Johannes dèr Mouw (Adwaita) het. Safranski vergelijkt aan het einde van zijn boek (337) de filosofie van Schopenhauer met die van Mainländer, die 'een filosofie van de wil tot de dood' heeft ontworpen en (evenals Dèr Mouw) zelfmoord pleegde. Hij meent dat Schopenhauer deze consequentie niet trok, omdat hij toch wel aan de geneugten van het leven hechtte (235 v.). Ik denk, dat hier teveel uit de persoon en diens eigenaardigheden wordt verklaard. Schopenhauer meende (zo heb ik hem verstaan) dat óók zelfmoord ('euthanasie' zeggen we tegenwoordig) geen oplossing, geen verlossing bood, omdat de wil als levensdrift een *universeel* beginsel is: *ook de dood doet aan deze drift niet ontsnappen*. Schopenhauer staat hier dicht bij reïncarnatie-ideeën, die ook al weer uit het Oosten tot ons komen. Daarom vlucht hij voor het 'lijden' van dit bestaan liever niet in de dood, maar in de muziek – de 'kleine' verlossing voor deze

KERNREDACTIE:

DR. W.G. DE VRIES (eindred.), DRS. G.J. VAN MIDDELKOOP, PROF. DR. M. TE VELDE.

OVERIGE REDACTIELEDEN:

DRS. R. TER BEEK, DRS. B. LUITEN, PROF. DR. C.J. DE RUIJTER, DRS. H. VELDMAN, PROF. DR. K. VELING.

MEDEWERKERS:

DRS. J.A. BOERSEMA, J.M. DE JONG, DRS. J. MESSELINK, DRS. J. SMELIK.

Alle stukken bestemd voor de Redactie aan:

De Reformatie, Postbus 24, 8260 AA te Kampen.

ADMINISTRATIE/ADVERTENTIES:

Uitgeverij Oosterbaan & Le Cointre B.V., Postrekening 406040 t.n.v., De Reformatie, Goes, Postbus 25, 4460 AA Goes. Tel. (01100) 15591.

ABONNEMENT:

f 84,75 per jaar; f 45,25 per halfjaar; studenten f 69,25 per jaar (binnenland). Buitenland: f 143,50 per jaar (zeepost).

Een abonnement kan per maand ingaan, maar slechts beëindigd worden uiterlijk twee maanden voor het verstrijken van de betalingstermijn.

Losse nummers f 1,85 (excl. porto).

ADVERTENTIES:

Prijs: f 0,45 per mm. Contracttarief op aanvraag.

Zonder schriftelijke toestemming van de uitgever is het niet toegestaan artikelen uit dit blad over te nemen.

ISSN 0165-5191

fluitspelende wijsgeer van het pessimisme! Wie aan het hiernu maals is gebonden en daar geen uitweg uit kent, inderdaad – die zoekt wijsheid in berusting. Berusting staat hier *tegenover* de rust van het geloof –, want tot in zijn levensavond, als hij eindelijk leerlingen vindt, kiest Schopenhauer bewust *anti-christelijk* positie –, hij is een christus, met apostelen en profeten: 'waar twee of drie vergaderd zijn in mijn naam, daar ben ik in hun midden' (325).

Een ontdekkend boek!

J. Kamphuis

N.a.v.: Rüdiger Safranski, *Arthur Schopenhauer. Biografie. De woelige jaren van de filosofie* (vertaald uit het Duits). 'Uitgave van Tirion, Baarn. Omvang 365 blz. Prijs gebonden f 59,50.

JEZUS VOLGEN I

Dat kost je alles

'...*maar de Zoon des mensen heeft geen plaats om het hoofd neer te leggen.*'

Lukas 9.58b

Er komt een man bij Jezus. En hij zegt enthousiast: Ik zal U volgen, waar U ook heengaat.

Nou, prachtig toch, zou je zeggen. Iemand die zoveel zin heeft om achter Jezus aan te gaan. Daar zal de Heer wel blij mee zijn.

En dat is Jezus vast ook wel. Maar Hij ziet het gevaar van het enthousiasme.

Enthousiasme kan iets in zich hebben van verliefdheid. Een heerlijk gevoel, maar het kan je blind maken voor de consequenties van je keuze.

Want het is mooi als je gepakt wordt door het Woord van de Heer; als je dat blij omhelst. Alleen, Jezus volgen is veel meer dan liefde op het eerste gezicht.

Jezus volgen betekent een radicale, definitieve keuze voor Hem. Ook als de eerste verliefdheid voorbij is en er tegenslag en weerstand komt. Natuurlijk wil Jezus deze man graag als volgeling. Maar Hij waarschuwt hem wel.

Wees je goed bewust van wat je doet, zegt Hij. Want een vos heeft nog een hol en een vogel een nest. Maar de Zoon des mensen heeft geen plaats om het hoofd neer te leggen.

Zoals de inens buiten het paradijs werd gezet, zo zal de Zoon van de mens een outcast zijn in de samenleving.

Niet omdat Hij een gevaarlijke revolutionair zou zijn die met spandoeken tegen de Romeinen demonstreerde. Ook niet omdat Hij als rabbi wat nieuwe denkbeelden heeft.

Maar omdat Hij door zijn Vader gestuurd is om te sterven voor de zonden van de mensen. Als God op zijn tijd zijn reddingsoperatie voor de wereld door de kruisdood van zijn Zoon wil doorzetten, dan gilt een hysterische menigte Wég met die man! Als een crimineel wordt Hij buiten de stad gegooid om te hangen aan een vervloekte paal. Dan kost het Hem alles, zelfs zijn leven.

Jezus zegt niet tegen die man: Ik zou er nooit aan beginnen. Maar Hij zegt wel: Wees je bewust van de consequenties. Want om Mij krijg je alles en iedereen tegen je. Het kost je alles.

Het kost je je baan als die je van Christus vervreemdt.

Het kost je je populariteit in de wereld.

Het kost je inkomen uit zaakjes waar een luchtje aan zit.

Het kost je je verkering als de ander niet van Christus is.

Het kost je misschien je leven als er vervolging komt of de grote boycot van Openbaring 13.

Maar wie alles verliest om Jezus' wil, zal Christus behouden. Wie alles verliest om Hem te volgen, die heeft niets verloren.

E.C. Luth

Extra nummers van De Reformatie...

kunt u bestellen door overmaking van de kosten op postrekening 40 60 40 t.n.v. De Reformatie-Goes, onder vermelding van jaargang en nummer

Dit zijn de kosten (incl. porto)

1 ex.: f 3,15

2 ex.: f 5,60

3 ex.: f 8,25

4 ex.: f 10,10

5 ex.: f 11,95

Na ontvangst van het bedrag wordt uw bestelling per omgaande uitgevoerd

VERNIEUWING EN DISCUSSIE

In *Bij de Tijd* heeft R. Kuiper een artikel 'Verandering en correctie' geschreven (nr. 4, nov. 1992). Hij voert me daar sprekend, of liever schrijvend, in. Zeer vereerd. Hij snijdt twee onderwerpen aan.

Het eerste: de gereformeerde kerken *zijn* veranderd en daar moeten we consequenties aan verbinden, we moeten bereid zijn te komen tot heroverweging van bepaalde zaken en in elk geval ons uitdrukkelijk distancieren van uitingen van kerkisme in het verleden. Het tweede: de gereformeerde kerken *moeten* veranderen, maar dat wordt verhinderd door de formalistische instelling.

Verantwoord veranderen

Wat het tweede betreft schrijft Kuiper dat nieuwe ideeën binnen de gereformeerde kerken stuiten op 'het kerkelijk systeem', 'iets van een hoogkerkelijke cultuur met **z'n** verambtelijkte, uniformerende en voorzichtige inslag'. Nu is behoedzaamheid nodig, maar verandering en vernieuwing ook, zij het dan verantwoord. 'Iedere wezenlijke verandering behoeft rechtvaardiging in theologisch en historisch opzicht'.

Kuiper corrigeert hier zichzelf gelukkig een beetje. Hij erkent dat verandering ook moet worden verantwoord. Daar dienen de omgangsregels tussen de kerken juist voor.

Ik zou de stelling van Kuiper willen overnemen: de gereformeerde kerken moeten veranderen, maar verantwoord. Het is wel een ervaringsgegeven, dat een formele structuur vaak in het voordeel lijkt te werken van degene die hij het oude wil blijven. Daarom is de wijze van verantwoording belangrijk. De vorm staat hier in dienst van de inhoud. De verandering moet dienstbaar zijn aan de taak en de functie van de kerken.

Verder is er langszij de formele structuren van de kerk een scala aan informele. Ik denk nu ook vooral aan meningsvorming in de nog steeds veelkleuriger wordende gereformeerde piers.

Mythisch beeld

Bij het eerste word ik op grond van mijn artikel 'Zijn we veranderd?' (jg. 67, 466-468, 21 maart 1992) opgevoerd als iemand die de houding inneemt van 'er is niets veranderd sinds 1944' en 'correctie van het verleden is niet nodig want het verleden ligt vast' (aan dit grapje voegde ik toe: 'Maar onze visie op het verleden, die is voortdurend aan herziening toe. Maar laten we die herziening dan wel ter hand nemen op een deugdelijk standpunt en met beroep op de feiten'). Ik herken me hier niet bepaald in. Je moet *De Reformatie* toch echt lezen om te weten wat er in staat.

Deze houding ('gehecht aan wat in het verleden in de kerk is opgebouwd') gaat volgens br. Kuiper hand in hand 'met de constructie van een mythisch beeld van dat verleden'. Wat is dat mythische beeld? 'Her beeld van de goede weg die de vrijgemaakten sinds 1944 zijn gegaan, zich vasthoudend aan Schrift en Belijdenis. Het is de weg van de kerk van Jezus Christus in Nederland, die het van tijd tot tijd zwaar te verduren kreeg, maar de aanvallen op haar belijdenis wist te weerstaan. Het is de weg die veel zegeningen heeft gebracht in het kerkelijk leven'.

Terug naar het Woord

In liet vorige nummer heb ik onder de titel 'Vernieuwing' willen zeggen, dat er m.i. de principiële ruimte is voor discussie over het verleden van de gereformeerde kerken. Er is ook de principiële plicht tot vernieuwing. Het is nu eenmaal de kracht van Gods Woord dat het in de kerk met de geschiedenis meetrekt en niet vastzit aan een bepaalde periode. Het is ook de kracht van de ware reformatie dat de kerk terugkeert naar haar bron, vernieuwd wordt uit haar oorsprong: het Woord van God, de waarheid van de Schriften die spreken van Christus.

Zo'n discussie kan echter nooit uitsluitend een academische discussie worden, omdat het een gesprek is tussen betrokkenen. Wie discussieert over het verleden van de kerk is vrij en niet gebonden. Hij is vrij om het spoor van Geest en Woord boven water te halen en daarbij aan te sluiten. Hij is vrij om daarin rechte lijnen te trekken. Er is maar één ding dat blijft: het eeuwige en blijvende Woord van God (Jes. 40 : 6 e.v.).

De enige kracht van de Vrijmaking mag zijn dat 7e de kerken in Nederland terugriep naar dat Woord, dat wil zeggen: naar de concrete Schriften, oftewel: naar de levende en regerende Christus. Het enige wat telt in de geschiedenis van de gereformeerde kerken is dat 7e daarbij bleven.

Echte reformatie

Ik heb ook nu niet de bedoeling of de behoefte die discussie zelf te voeren. Ik erken dat er ruimte voor moet zijn, maar tegelijk vraag ik vooraf ruimte voor de overtuiging dat de Vrijmaking een echte reformatie is geweest. Dat zou iemand 'vrijmakingsgeloof' kunnen noemen, of ook wel 'vrijmakingsideologie'. Dat zal zoiets betekenen als: Je modelleert de gebeurtenis van de Vrijmaking naar je vooropgezette overtuiging. De dingen zoals ze zich hebben afgespeeld worden geperst in de mal van je idee over hoe ze zich afgespeeld zouden moeten hebben. Nu heeft iemand dat dan een 'mythische constructie' genoemd, met als bijgedachte: die is boven kritiek verheven.

Geen van deze dingen bedoel ik. Ik bedoel alleen maar: langs de middellijke, concrete, historische weg van de Vrijmaking en niet ondanks de Vrijmaking is Gods Woord naar me toe gekomen, heeft Christus door zijn Geest mij het geschenk van het geloof gebracht en mijn leven in beslag genomen. Moet ik daarover discussiëren? Voor alle duidelijkheid: ik pleit dus voor een kritische instelling tegenover het verleden, genormeerd aan de belijdenis en niet aan de waan van de dag. Ik voer ook een pleidooi voor een geestelijke omgang met en een broederlijke discussie over het verleden. Dat is een discussie waarbij het geloof (van *alle* betrokkenen toen en nu) niet buiten haken wordt geplaatst.

Kerkisme

Broeder Kuiper heeft in zijn discussie over het verleden aangesloten hij kritiek op het 'kerkisme'. Hij ziet kennelijk verschillende soorten, o.a. 'het kerkisme dat onvoldoende honoreert dat de gemeenschap der heiligen ook over onze kerkmuren heengaat. Ja, dat de ware kerk vóórtkomt uit de gemeenschap der heiligen en dat deze kerk haar wandel en bestaan in de hemel heeft'.

Hij onderscheidt drie componenten: (1) zelfrechtvaardiging na de Vrijmaking, (2) 'te sterke toeëigening van de heils- en kerkgeschiedenis, (3) formele en strakke kerkelijke structuur.

In het klimaat van de jaren kort na de Vrijmaking ziet hij 'veel zelfrechtvaardiging en een scherpe radicaliteit'. De theologische verwerking van de Vrijmaking richtte zich sterk op 'de kerk', met als gevolg bijna volledige gelijkstelling van de ware kerk en de gereformeerde kerken.

'We hebben ook gebeustenissen uit de kerkgeschiedenis ons veel te sterk toeëigend'. Dit ondanks allerlei waarschuwingen. Daarom zijn er velen die zich niet konden vinden in de strakke en stellige wijze waarop met het kerkelijk vraagstuk, met theologische discussies en met interne conflicten werd omgegaan'. Ze 'zijn weggegaan, niet omdat ze het voor 'dwaling' opnamen, maar uit afkeer van de formele kerkelijke structuur' die 'velen te eng is geweest en nog altijd weinig ruimte voor verandering en vernieuwing biedt'.

Hier blijkt al uit, dat 'kerkisme' een zaak is die nog heden ten dage voor veranderingsvrees en gebrek aan ruimte voor vernieuwing zorgt.

Het komt me voor dat Kuiper hier niet duidelijk is en een aantal zaken onder de noemer van 'kerkisme' bij elkaar zet die daar niet allemaal horen. In de eerste druk van de *Christelijke Encyclopedie* (III, 358) wordt kerkisme omschreven als 'het streven om het kerkelijke verschil ook buiten de kerk op alle ander terrein van school en politiek enz. door te trekken'. Het komt uit twee dwalingen voort, schrijft ds. Joh. Jansen daar. 'De eerste is, dat de eigen kerk als de eenig ware kerk en alle andere als min of meer valsche kerken beschouwd worden: en de tweede, dat de kerk over alle andere levenssterrein heerschen moet'.

De vraag voor de discussie van belang is: hoe definieer je kerkisme nu? Want wij hebben een tijd van sterk verzet

tegen de gedachte van de pluriformiteit achter ons. Wat hebben we op dit punt van de theologie en de geschiedenis, onze eigen geschiedenis geleerd? Daarbij mogen we ook naar de praktijk kijken.

Ik heb zo'n idee dat die evaluatie op dit moment gaande is. Mijns inziens zijn we hard toe aan een nieuwe door-denking van de (praktische consequenties van de) leer van de kerk. Daarmee zal gelijk opgaan een bijgestelde invulling van het begrip 'kerkisine'.

Kerkisme heeft denk ik twee componenten. De eerste is de visie op de eigen kerk met als keerzijde de houding tegenover gelovigen buiten de eigen kerk. De tweede is de visie op de zeggenschap van de kerk over het leven, de consequenties van de kerkkeus voor de praktische samenwerking met andere christenen.

Bij het eerste is in geding de ruitte om de kerk te geloven, zoals Christus die ziet en vergadert. De eigen kerk mag niet verabsoluteerd worden, beschouwd als de enige die er toe doet, het einde van Gods werken. En dat Christus meer ziet dan wij zien, betekent dat Hij soms minder (*in* de kerk waar ik lid van ben) soms ook meer gelovigen (*buiten* de kerk waar ik lid van ben) ziet. Als onze ogen opengaan voor ongeloof binnen de kerk of geloof buiten de kerk, ligt er een christelijke roeping. Bij het laatstgenoemde ligt de verbinding met het tweede. Het totaal ontkennen van de mogelijkheid dat er waar geloof wordt gevonden buiten de eigen kerk is een vorm van kerkisme, dat lijkt me duidelijk. Het totaal ontkennen of ontlopen van de roeping tegenover gelovigen buiten de eigen kerk terwijl je ze wel hebt leren kennen zou je m.i. ook een vorm van kerkisme kunnen noemen. Welke roeping: je hebt en hoer je die uitvoert, is een volgend vers.

Niet krampachtig

Graag sluit ik me aan bij Kuiper als hij ons oproept niet krampachtig om te gaan met de veranderingen in wereld en kerk. Hij schrijft dat we het verleden niet tot de laatste komma te heven laken of te verdedigen. Akkoord.

Dat houdt voor mij ook in, dat lang niet alles wat verandert, per definitie eerst verkeerd was. Sommige dingen verdwijnen of veranderen of komen omdat de tijd dat eist. Iets kan goed zijn en twintig jaar later niet meer. Ook hierin moeten we een beetje pluriformiteit aankunnen. Niet iedereen tilt even zwaar aan dezelfde kwestie.

Maar zorgvuldigheid is nog geen krampachtigheid. En daar zou ik tot slot voor willen pleiten. Zorgvuldigheid met mensen, broeders, zusters, en hun uitlatingen ook van vroeger, zorgvuldigheid met begrippen en termen.

R. ter Beek

Ter lezing wil ik nog graag aanbevelen de artikelen van C. Trimp over de vrijmaking in dit blad, de nummers van 18 april 1992 en volgende (jg. 67, nrs. 2X e.v.); de schooldagrede uit 1974 'Een uitgemaakte zaak' van prof. J. Kamphuis, nu in *Een uitgemaakte zaak*, Kampen 1987; de paragraaf over 'Zelotisme' in de *Nederlandse Kerkgeschiedenis na 1945* van ds. C.G. Bos (in mijn editie is dat § 15.2.2).

DICHTER EN GEMEENTE

Het kerstfeest is een echt zangfeest. Dat heeft een historische grondslag. Het kerstfeest zelf maakte de stemmen al los. In de eerste hoofdstukken van het evangelie naar Lucas worden alle belanghebbenden zingend ingevoerd. Het huis van David bij monde van Maria. De priesterstam bij monde van Zacharias. Het hele volk door Simeon en Anna ('zij loofde mede God'). En het hemels leger, heel de aarde voorzingend.

Het was ook een prachtnacht, de nacht dat Jezus geboren werd in Betlehem. Toen kwam na eeuwenlange schemering Gods barmhartigheid weer aan het licht. Het heilsfeit dat de Uittocht uit Egypte in de schaduw zou stellen kwam in zicht. De grondslag voor het nieuwe verbond werd gelegd. Het volk van God leerde een nieuw lied, het lied over Jezus de Christus en Gods grote werken door Hem.

Tweeduizend jaar is dat nu geleden. En de kerk zingt nog steeds, ze is niet uitgezongen. Dat gebeurt ook niet. Maar hoe komt de kerk aan haar teksten? Wie kiest de woorden en maakt de zinnen die heel de kerk kan zingen? Hoe komt het Woord dat van de kerk uitgegaan is, terug op haar lippen? Daartussen loopt soms een lange weg waar we de arbeid en de vrucht van de Geest, de prediking en het onderricht, de belijdenis en de leer, de omgang met de Schriften, het geloof en het gebed tegenkomen, en daartussen ook de dichters en de dichtersessen en vele liederen.

Geestelijke liederen

In de gereformeerde kerken wordt meer gezongen dan de 150 berijmde psalmen en de 41 gezangen van het *Kerkboek*. Er zullen wel een paar gereformeerde uitgeverij een klein beetje jaloers zijn op het blijvende succes van de *Liedbundel* van de vereniging *Evangelisatie en Recreatie*. Met deze bundel kreeg onder ons de huiszang weer een impuls. Naast het 'kerklied' (ook in de *Liedbundel* ruim vertegenwoordigd) worden er weer 'geestelijke liederen' van allerlei snit en stijl gangbaar. Van Ambrosius tot Elly en Rikkert. Van Maarten Luther tot Hanna Lam. Er zijn ook andere bundels in omloop: Het beroemde *Liedboek voor de kerken*, de liedbundel *Uit aller mond*. Ook daar oude, nieuwe en vernieuwde teksten.

Er blijft vraag naar teksten, ook in de gereformeerde kerken. Er blijft aanbod van teksten uit heden en verleden. Het is een levende, boeiende en ook netelige wereld. Leerzame doorkijkjes daarin worden geboden in een pas verschenen themanummer van het christelijke literaire tijdschrift *Woordwerk* met als titel *Weerklank*. De invalshoek is die van de dichters, maar niet uitsluitend. Eerst

komen de dichters aan het woord: wat kunnen ze kwijt aan de gemeente. Vervolgens een aantal schrijvers die verslag doen van wat de zang en de liturgie in het algemeen, het leven van de gemeente, hun doet.

Het derde onderdeel gaat over de praktijk. Dit is niet steeds het hoofdstuk van de dankbaarheid. Uitgever Caltenbach schrijft bijvoorbeeld hoe er oecumenisch en massaal gezondigd wordt tegen het gebod waar menig liedboek mee begint: 'Niets uit deze uitgave mag worden veelevoudigd en/of openbaar gemaakt...' Hij voert dit gebod terecht terug op het bijbelse 'gij zult niet stelen'.

Donker en licht

Ik stip nog enkele bijdragen aan die in dit weekblad vermelding verdienen. Hans Werkman (zie al *ND-Variant* van 28.12.1991 en 4.1.1992) heeft geconstateerd dat er weinig geklaagd wordt in diensten van de gereformeerde kerken (vrijg.): 'het is blijkbaar niet onze zingende gewoonte om klein, zwak en onzeker tot de Here te gaan'. Hij vreest dat met 'de overmaat aan lof-, zekerheids- en vertrouwenspsalmen' de wanhoop ontkend wordt en de deur dicht gaat voor wanhopigen en depressieven. Hij constateert op dit punt een parallel tussen de 100 meest gezongen psalmverzen in de gereformeerde kerken en de 142 psalmcoupletten op het *Liederenblad* van de Evangelische Omroep. Hij vindt meer liederen vanuit de diepte van de wanhoop in het *Liedboek voor de kerken*. Opvallend daarbij is dat H. van 't Veld in zijn artikel over de bundel *Uit aller mond* schrijft dat in sommige gevallen gerenommeerde *Liedboekdichters* met kennelijke opzet ('geen dichterlijke onmacht') 'donkere kanten van schuldbesef' in hun bewerkingen hebben laten verbleken. Jan Smelik stelt volgens mij goede vragen bij de wordingsgeschiedenis van de berijmde psalmbundel en de verzameling gezangen in het *Gereformeerd Kerkboek* van 1986. Hij constateert over heel de linie een zekere tweeslachtigheid. Van de psalmen schrijft hij: 'Naast uitstekende berijmingen staan er helaas teveel poëtisch levenloze produkten in de psalmbundel'. Van de gezangen: 'Poëtisch groen en rijp zijn naast elkaar geplant in de hoop dat het groene het rijpe niet verstikt'. Hij pleit voor inschakeling van 'dichters die affiniteit hebben met het kerklied en de liturgie'.

De toekomst

Jan R. Luth doet verslag van de discussies in de werkgroep 'Honderdvijftig jaar geestelijke muziek in het gereformeerde leven' (ingesteld door de Commissie Herdenkingen van de syn. gereformeerde synode). Hij vertelt

over het 'subcircuit' van geestelijke liederen, het repertoire dat niet in officiële bundels is opgenomen. Bepaalde liederen uit dat circuit zijn in weerwil van steeds herhaalde synodebesluiten in de erediensten buiten Holland gangbaar gebleven van de zestiende tot de negentiende eeuw. Een actuele observatie, want zo'n subcircuit is er nog steeds. Misschien niet in de kerkdiensten, maar wel voor de diensten of in 'speciale' diensten.

Als Luth bedenkt wat er op dit moment aan liederen rouleert, is hij geloof ik niet helemaal gerust op 'De toekomst van het kerklied' (de titel van zijn opstel). Is er geen erg diepe kloof aan het groeien tussen het 'kerkelijke repertoire' en het repertoire dat aan de huidige massacultuur ontspringt? De kerkmuziek van de toekomst zal een grotere veelvormigheid kennen dan tot op heden. Hij pleit voor het bewaren van wat waardevol is gebleken in de klassieke kerkmuziek en voor een professionele benadering met behulp van dichters en musici.

De uitgever van *Woordwerk*, de protestants-christelijke auteursvereniging 'Schrijvenderwijs', heeft de bedoeling over het thema 'dichter en gemeente' een conferentie te beleggen op zaterdag 13 februari aanstaande.

R. ter Beek

N.a.v. Anne Schipper (red.), *Weerklank. Dichter en gemeente, aspecten van een veelkleurige relatie, themanummer van christelijk literair tijdschrift Woordwerk* (jg. 10, nr. 40, december 1992). De conferentie over 'dichter en gemeente' op 13 februari wordt belegd in De Enk. Engweg 32 te Driebergen, aanvang 10.15 uur (vanaf 9.45 uur is er koffie). 's Morgens houden dr. A. den Besten, drs. K. de Jong Ozn., dr. J.R. Luth, drs. Anne Schipper en zo mogelijk prof. dr. W.J. Schulte Nordholt elk een korte lezing. 's Middags nemen de sprekers plaats in een forum, waarmee o.l.v. dr. G. Puchinger kan worden gediscussieerd. Wie deel wil nemen, moet f 10 overmaken (f 20 als men meedoet met de lunch) op giro 5485379, t.n.v. penningm. Schrijvenderwijs, Schans 37, 4251 PW Werkendam. Extra nummers van *Weerklank* kosten f 25 en zijn te bestellen bij Adm. Woordwerk, Burchtstraat 4, 4251 ZC Werkendam, tel. 01835-5020.

GEKNIPT VOOR VANDAAG

HET GELUK VAN DE RECHTVAARDIGEN

Er is een bepaalde groep mensen, die de Bijbel de 'rechtvaardigen' noemt. De Heilige Schrift spreekt heel veel over hen en roemt hen zeer. Zij zegt zelfs, dat God Zijn ogen op hen gericht houdt met welgevallen en klaar staat om hen te helpen als ze tot Hem roepen.

Deze groep onderscheidt de Schrift heel scherp van een andere groep, die ze goddelozen noemt.

In onze tijd is het niet makkelijk om de woorden van God op dit punt te belijden. Het gevaar bedreigt ons, dat we niet meer durven spreken over de 'rechtvaardigen', omdat de wereld ons dan direct bekijkt als 'Farizeeërs', die denken, dat zij beter zijn dan de anderen.

Maar wat zegt God Zelf in Zijn woord over de 'rechtvaardigen'?

Gelukkig is hij, wiens zonde bedekt is.

Gelukkig is het volk, waar van de HERE de God is

Het oog van de HERE waakt over de mensen die ontzag voor Hem hebben.

Heel het Oude Testament door worden de mensen die bij God behoren, de 'oprechten', de 'vromen', de 'reclinar-digen', gelukkig geprezen.

Dat betekent niet, dat ze in zo'n stemming verkeren, dat ze stralen van geluk – dat komt ook wel voor in hun leven – maar her betekent, dat ze óók midden in leed en moeite, gelukkig achten te zijn.

Toen de Koning Zelf naar Zijn volk kwam, heeft Hij niet anders gesproken.

In de zaligsprekingen heeft Hij Zijn discipelen gelukkig geprezen.

Het waren niet veel rijken – maar deze armen hadden het koninkrijk van God gevonden.

Het waren niet de zelfvoldane nakomelingen van Abraham, maar mensen die verdriet hadden om Sion. Maar de profeten hadden deze treurende al vertroost met de meest rijke beloften

Het waren niet de sterke bezitters van macht en invloed onder hun volk, maar slechts zachtmoedigen – maar voor hen is de nieuwe aarde.

Het waren geen mensen die alleen weet hadden van eigen rechten – naar Gods recht verlangden zij en zij zullen recht ontvangen en gerechtigheid.

Her waren geen mensen die alleen maar leden als i zelf pijn voelden, maar mensen die harmhartig waren en daarin mee leden met de ellendigen, wat hun veel lijden oplei. 'ei, de – maar in hun eigen leed zou God harmhartig zijn voor hen.

Het waren geen harden van hart, die God liefst niet zouden ontmoeten. maar mensen met een zuiver hui – en zij zouden God ontmoeten en Zijn zegen ontvangen.

Het waren geen vechters zoals Lamech – maar vrede-stichters; hun naam zou zijn 'Gods kind'; dat is meer dan 'de mannen van naam' voor de zondvloed konden bereiken!

Het waren meestal achteruitgezette en geminachte, straks vervolgde en gelasterde Israëlieten – maar een grote beloning stond hun te wachten in de hemel.

Wat toen gold voor de kerk die zich om de Here verzamelde, geldt nog van de kerk in de twintigste eeuw. Ja, de kerk van de Here – en ieder lid van die kerk, iedere 'oprechte', iedere 'vrome', iedere 'rechtvaardige', kan in die zaligsprekingen lezen, hoe de koning Zelf over Hem denkt en wat de Koning met hem denkt te doen.

Uit A. Janse, 'Van de rechtvaardigen', 1930.

Praktisch perfectionisme

We hebben voor 14 dagen het perfectionisme proberen te ickenen als een bedreiging van de godsvrucht. Wie denkt de volmaaktheid al te bezitten, vergeet dat *we een leven lang* ons moeten toe-eigenen door het geloof wat we aan weldaden hebben in Christus, onze Heer.

We komen dit perfectionisme tegen in het methodisme en in de pinksterbeweging, met alle verlakking ervan.

Maar ook wanneer we dit perfectionisme afwijzen, kan ons nog wel een 'praktisch perfectionisme' bedreigen. We weten dan het stelsel terug te wijzen, maar in de praktijk vertonen we wel de *trekken* van deze dwaalleer. Daarover iets in dit artikeltje.

Het wettisch christendom

Alle perfectionisme wordt gekenmerkt door *de zweep!* Natuurlijk, we hebben genade nodig. Dat weten de perfectionisten ook wel. God vraagt volmaaktheid. Dat leert de belijdenis ook. En als we dus belijdenis van het geloof doen, mag ook liet één en ander van ons worden verwacht! Er zijn toch *twee* 'delen' in liet Verbond? Er is een belofte, maar er is óók een eis. Het evangelie is er, *maar* ook de wet. En nu drijft de eis ons voorwaarts: we zullen...! Het lijkt alles rechtzinnig. De zweep gaat er 'orthodox' over. Maar het *leven uit het geloof* verkomt. Waarom! Omdat we als cliristenen *op onszelf* terugvallen, in plaats van *op de Christus*, die als volkomen Zaligmaker in zijn bloedstorting en met de rijkdom van zijn *Geest* wil worden erkend en zó de Vredevorst is voor zijn volk. De weg van de rechte prediking is hier smal! De zonde hij Gods kinderen moet inderdaad scherp worden aangewezen en de noodzaak van de bekering van de zonde moet op het hart gebonden. Maar altijd zal Gods Woord ons terug moeten dringen naar de weldaden die in Christus zijn en vanuit Hem ons worden toegeëigend. Ook de weldaad van de heiliging zonder *welke* niemand God zal zien. De eis is scherp en alles-omvattend, maar is *in het Verbond* nooit zonder de belofte. Het leven uit het geloof is niet een levci onder de zweep: we zijn *uit het slavenhuis* verlost. Het geloof kent daarom (het is óók een weldaad, die Christus verwierf voor ons?) de onkrampachtigheid, de blijdschap. Toegespitst op de zondag als eerste dag van de week: We *viëren* de zondag; blijdschap om de Here: Hij is *echt* opgestaan! Geen dag van 'raak niet en smaak niet en roer niet aan', maar *de dag* van het *feest*, dat z'n *feestelijke regels* heeft. Regels zijn goed. Want het christelijke leven neemt concrete gestalten aan. *Als* die regels maar dienstbaar blijven aan het evangelie, aan de *blijde* boodschap.

Het gearriveerd christendom

De praktijk van het perfectionisme kin op nog een andere manier ons leven binnendringen en de godsvrucht verdringeti. We kunnen als gelovigen (terwijl we alle methodisch volmaaktheidsdrijven afwijzen!) het goed met onszelf hebben getroffen. We horen Paulus wel zeggen: 'Ik ellendig mens'. Maar wij zijn vreemd geworden aan die klacht. We zijn in de verlossing de ellende toch wel voorbij? We kijken er dan ook vreemd van op, als de Catechismus zegt, dat ook de aller-heiligsten nog maar een 'klein begin' van de nieuwe gehoorzaamheid hebben. De

Catechismus heeft hier toch wel een erg donkere bril op? Net zo als het Avondmaalsformulier, wanneer het van gelovigen (nota bene!) zegt dat 'wij midden in de dood liggen'. En voor wat Paulus in Rom. 7 betreft, hier kan de theologische uitlegkunde ons nog wel een handje helpen door ons 'uit te leggen', dat Rom. 3 met die donkere tonen ('als ik het goede wens te doen, is het kwaad bij mij aanwezig') natuurlijk niet van toepassing is op de gelovige en wedergeborene. Wij zijn geen *boeteling* meer en de liete-psalmen *wijken* uit ons leven. 'Natuurlijk' (want theoretisch blijven we ver van alle volmaaktheids-drijverij), 'natuurlijk' doen we nog wel zonde, maar de zonde *verontrust* ons niet meer. Er wordt een hoogmoedig mensenslag geboren! We leren dan ook op een heel arglistige manier met onze zonde *te* leven. Bckfring is niet meer nodig, we zien onz zonde over het hoofd. We negeren. We kunnen er zelfs boos om worden, als we er op worden gewezen. *We* kunnen geen kritiek gchruiken. Ook geen kritiek op onze stijl van leven. Het vermaan – als het tot ons komt – vindt geen plaats meer. Stel je voor – wij *zijn* toch gelovigen, kinderen van God? Hoe zou de tuchtiging bij *ons* dan op z'n plaats kunnen zijn? We *vergeten* de vermaning die tor ons als zónen spreekt: 'Mijn zoon acht de tuchtiging des Heren niet gering en verslap niet, als ge door Hem bestraft wordr, want wie Hij liefheeft, tuchtigt de Here en Hij kastijdt iedere zoon, die Hij aanneemt'. Hebr. 12 : 5, 6. Maar ons is de vermaning niet meer welkom. Dat stadium zijn we voorbij.

De gearriveerdheid kan ons ook collectief in de greep krijgen. *Dan* is het ons *wel* goed, als christenen *verdeeld* vergaderen en de dood van hun Heer verkondigen: beter goede bureu dan in ruzie bij elkaar. En dat alleen 'mèt al de heiligen' wij in staat zijn te vatten, hoe groot de breedte en hoogte en diepte is' – die kennis wijkt uit ons leven. Wat zullen de anderen ons te geven, ons te leren hebben? Hebben wij nier alles in huis? De ware kerk wordt de perfecte kerk. Perfect! Daar duikt het woord op, dat ook in *perfectionisme* zit! En waarom denken we, dat 'de anderen' wel van ons kunnen leren, maar wij niet van de anderen? Omdat hier het geloof gesloten is en we geen weg van toeëigening meer gaan!

Het praktisch perfectionisme is een dodelijk gevaar. Het is dat, omdat we vergeten, dat we *een leven lang* onze doop moeten gebruiken – een *leven lang* ons leven moeten zoeken *buiten* onszelf in Christus. Als we dit vergeten, *ófenen* we ons niet meer in het gebed. We slaan ons leven niet meer kritisch gade om onze nooddruft concreet aan de Here voor te leggen en *concreet* de leniging van die nooddruft aan Hem te vragen. Zijn we voor onszelf geen 'arme zondaren' meer, Cat. antw. 126, dan wordt ons gebed ook leeg. En dan – het grote gevaar! – dan trekt de Geest zich terug uit ons leven. Hij, de Heilige, die in ons woont, Hij wordt bedroefd, heeft geen plaats meer. Wij hebben er geen behoefte meer aan oni *tor te eigenen* wat we in Christus hebben. Nu straft de Here met 'geestelijke verlating': we worden aan onszelf, aan ons zelfvoldaanheid overgelaten. Hoe zou het gebed levend kunnen zijn, *als* de Ccest van de gebeden zich terugtrekt? De Geert *eigent* ons niet meer toe, als de Geest van de gebeden zich terugtrekt? De Ccest *eigent* ons niet meer toe, wat wij in Christus hebben. Zijn belofte is wel waarachtig, zó als Hij die in de doop liet verzegelen. *Maar* wij sluiten het hart voor Hem!

De zelfvoldaanheid kent geen roepen uit de armoede. Hier is *ervaring* van rijkdom en werkelijkheid van leegte.

J. Kamphuis

PREKEN OP HET ZENDINGSVELD III (slot)

Samenvatting van het voorafgaande

In het eerste artikel van deze serie heb ik de stelling verdedigd, dat de preken op Irian Jaya voor de heidenen net zo als de preken in gevestigde kerken in Nederland op de luisteraars moeten zijn gericht. 1 Corinthiërs 14 heb ik toen als 'bewijstekst' aangehaald voor mijn stelling.

In het tweede artikel besprak ik de problemen, die het werken vanuit dat uitgangspunt met zich mee brengt. Dat zijn vragen en probleemvelden rond de boodschap, rond de prediker en rond de hoorder. De problemen hangen allen samen met de verscheidenheid aan codesystemen bij bijbelschrijvers, predikers en hoorders. Die zijn nooit onoverkomelijk, maar wel moesten in ieder geval de predikers, waar ook ter wereld, daar heel sterk rekening mee houden.

5. Conclusies

Ik denk dat we een paar conclusies kunnen halen uit het voorgaande verhaal.

– Een prediker in Nederland en op Irian Jaya of waar dan ook, moet zich richten op het publiek. Daar moet de boodschap landen. In dit opzicht blijft de arbeid van predikant en zendeling gelijk. In zijn voorbereiding houdt hij dus rekening met de codes, waarin de boodschappen van de bijbel staan, met zijn eigen persoonlijke code en met de codes van het publiek. Hij moet zich naar 1 Cor. 14 ook voorbereiden op mogelijke (ongelovige) gasten. Mijn preekvoorbereiding in Nederland is dus niet principieel anders als op Irian Jaya.

Het resultaat van die arbeid is echter totaal verschillend. Ik heb dan ook nooit preken, die ik voor Irian heb gemaakt, in Nederland gehouden of andersom. Ik weigerde ook om de eerste maand te preken na terugkeer van het zendingsveld voor klein of groot verlof. Ik moest eerst, zoals ik dat noemde, 'cultureel intunen', me cultureel afstemmen op het gehoor in Nederland.

– Leer je het preken op het zendingsveld af? Ik geloof er niets van. Integendeel. Wie zich geheel leert richten op zijn gehoor, die heeft daar gewoon voordeel van. In Irian werd ik gewoon gedwongen om me te richten op de code van het gehoor. Als ik dat niet deed, begrepen ze me gewoon niet. Of ik daar altijd in slaagde is natuurlijk een andere vraag. In het begin zeker niet. Aan het eind van mijn verblijf dacht ik in ieder geval de mensen ongeveer te begrijpen en ze met mijn preken te kunnen bereiken.

– Een gevaar is, dat ik, nu ik teruggekomen ben, denk

Nederland goed te kennen en zonder die aandacht voor het publiek te kunnen preken, omdat ik denk toch wel te worden begrepen. Als ik de bijbelboodschap voor mezelf heb gedecodeerd, dan zullen de hoorders dat ook wel begrijpen. Ik ga er dan van uit dat zij dezelfde code hebben als ik. Ik houd er dan geen rekening mee dat mijn persoonlijke code door mijn verblijf op Irian veranderd is. Ik houd er dan ook geen rekening mee, dat de code in Nederland in die 11 jaren, die ik op Irian was, is gewijzigd. Er zit nu in 1992 nota bene een andere generatie volwassen luisteraars in de kerk, de jongeren van 15 tot 25 jaar, die er in 1981 nog niet als bewuste luisteraars zaten. Dat laatste is ook een gevaar voor predikanten die in Nederland bleven, maar niet zich op de hoogte stelden van de veranderende code van het gehoor. Dan praat je gauw in de lucht en dan heeft de preek voor velen geen nut en dan had je wat dat betreft beter kunnen zwijgen (zie 1 Cor. 14,6,9,28).

– Is een zendingsloopbaan een carrière-breuk?

In de kerk, die missionair behoort te zijn (zie 1 Cor. 14,23,24), is dit natuurlijk een heel vreemde opvatting. Het schuift namelijk de zending naar de marge van het kerkelijk gebeuren. Nu weet ik, dat weinigen echt aandacht voor het zendingswerk hebben. Voor hen zijn de kerkelijke zaken in Nederland het één en het al.

Zo gezien is een zendingsloopbaan een carrière-breuk. Het is dan niet van kleine gemeente naar een grotere, naar een deputaatschap, naar afgevaardigde naar PS en GS, naar lectoraat, docentschap of professoraat aan de TUK. Daar komt het 'baantje' van zendeling tussen en dat is dan een nadeel.

Ik vind een baan in de zending een verrijking. Ik leerde me meer richten op mijn gehoor. Ik heb heel wat geleerd over gebruiken en gewoonten en religies bij andere volken. Daardoor heb ik heel veel in Nederland leren relativeren, maar ook heel veel vragen die bij sommige mensen leven leren begrijpen.

Ook heb ik meer codes leren kennen. Soms werd me daardoor een tekst of gedeelte uit de bijbel duidelijker,

– Kun je slechts met een korte verklaring, parafrase en een paar kinderbijbels naar het zendingsveld?

De boodschap, die we moeten brengen is dezelfde. Boven is aangegeven, hoe het decoderingsproces verloopt. In Irian is dat niet anders dan in Nederland. Er moet zelfs meer energie in worden gestoken. Het kan zijn, dat er zendingen zijn, die er soms met de pet naar gooien, omdat ze er vanuit gaan, dat door het verschil in kennis- en oplei-

dingsniveau de mensen in Irian je toeliet niet na kunnen rekenen. Maar dat is een soort gemakzucht, die niet moet worden aangemoedigd.

Theologisch gezien moet de bibliotheek van de zendeling minstens zo uitgebreid zijn als die van zijn collega in Nederland. Anthropologisch gezien moet zijn boekenbezit zelfs uitgebreider zijn.

P.R. Baas

Gebruikeliteratuur:

A. Kuyper, *Encyclopaedie der Heilige Godgeleerdheid*, VI, par. 63, Amsterdam 1894.

P.K. Meijer, 'Zendingsprediking', in: *Pro Ministerio*, juli 1992, D2 89-97.

Jac. Kruidhol, 'Missionaire dienaren des Woords: Dienaren des Woords, maar missionarissen', in: *Het Licht der Wereld. Referaten zendingscongres 1982, Enschede-Noord*.

K. Muller/Th. Sundermeier, *Lexikon missionstheologischer Grundbegriffe*, Berlin 1987, s.v. Predigt.

Don Richardson, *Vredeskind/Peacechild*.

Bijbels: *SV, NGB, Het Boek*

Kanttekeningen bij de SV

Concordantie, woordenboeken, commentaren etc.

VERSCHEENEN

Psychiatrie en depressie zijn onderwerpen die vandaag meer dan ooit aandacht vragen. Rik Valkenburg laat in *Ten Dage Mijner Benauwdheid* een vrouw aan het woord die eens zelf psychiatrisch patiënte was, maar nu genezen is. Ook dit hoekje komt van uitgeverij De Banier en kost f 17,50.

Rouwverwerking betekent vechten met je tranen in plaats van tegen je tranen. Gn. Werner laat in *Vechten met je tranen. Rouwverwerking, verdriet en troost* zien hoe belangrijk het is om bij verdriet open te zijn naar anderen, zodat die je kunnen helpen. Het is bij De Vuurbaak uitgegeven en kost f 17,50.

Begin dit jaar verscheen van prof. dr. H.M. Kuitert het boek *Het algemeen betwijfeld christelijk geloof*. Prof. dr. J. Douma heeft dit boek in vier hoofdstukken besproken in *De Reformatie*. De artikelen zijn nu gebundeld en in *De Vuurbaak* uitgegeven onder de titel *Algemeen betwijfeld? Een weerwoord aan Kuitert*, voor de prijs van f 13,90.

Je kunt moeilijk alle kranten, maand- en weekbladen bewaren die met de regelmaat van de klok op de deurmat vallen. Toch staan er vaak artikelen in die de moeite van het bewaren waard zijn. Stichting Woord en Wereld had voor het seizoen 1988-1989 de belangrijkste artikelen reeds verzameld en bijeengebracht in een bundel. Nu is datzelfde gebeurd voor het eropvolgende seizoen. *Nader bekeken. Persselectie 1989-1990 met commentaar* kost f 22,50.

Door de Reformatorische Maatschappelijke Unie is een boekje uitgegeven over *Onderwijs en Arbeidsmarkt*. Achtergrond hiervan is de noodzaak van goede scholing van werknemers vanwege de (inter)nationale concurrentie. In het boekje wordt bezinning geboden op, en voorlichting over de relatie tussen onderwijs en arbeidsmarkt. Speciale aandacht wordt daarbij besteed aan de positie van het reformatorisch onderwijs binnen dit geheel. De prijs van het boekje is f 14,90.

Ds. A. Moerkerken, predikant van de Gereformeerde Gemeenten, heeft een boek geschreven over de profeet Ezechiël. Hij laat zien hoe God zijn plan met de ballingen in Babel uitvoert via de profeet Ezechiël. Een *mensenkind*. *Over het leven van de profeet Ezechiël* is uitgegeven door De Banier in Utrecht en kost f 27,50.

Jan Meijer

EXPOSITIES OVER IKONEN

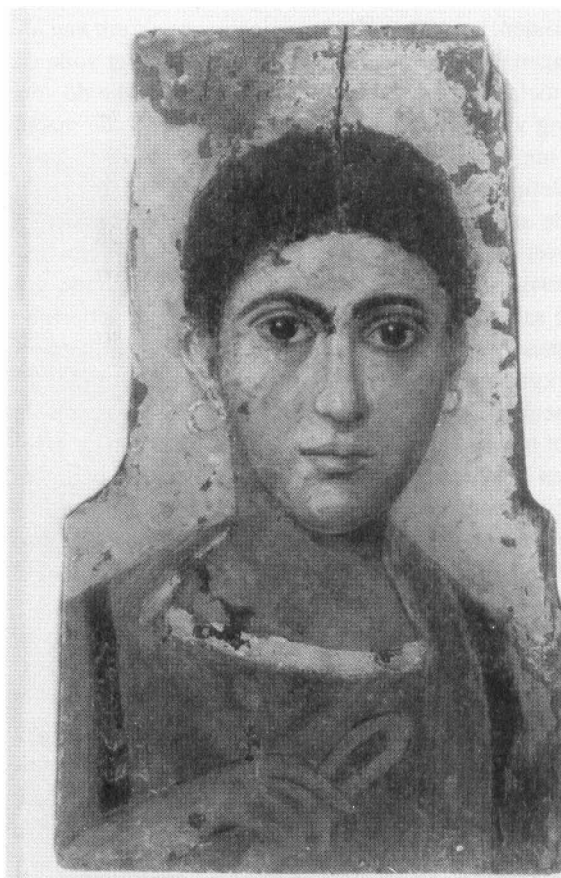
In Zwolle en Utrecht zijn op het moment ikonen te zien. Het Rijksmuseum Het Catharijneconvent toont maar liefst honderdvijf van deze, uit de sfeer van de oosters-orthodoxe kerk afkomstige, religieuze schilderijen. Het Provinciaal Overijssels Museum haalde vijftig ikonen uit het Staatshistorisch Museum in Vologda (Rusland) naar hier. Een unieke kans dus om in Nederland topstukken uit de Byzantijnse kunsttraditie te bewonderen.

Het begrip ikoon is afgeleid van het Griekse woord *eikoon*, dat *beeltenis*, portret, *gelijkenis* betekent. Onder een ikoon verstaan we in de beeldende kunst een meestal op hout geschilderde voorstelling van Christus, Maria of belangrijke personen uit het Oude en Nieuwe Testament en de christelijke kerk (de heiligen).

Ikonen bezitten (zoals de meeste kunstwerken) een drietal eigenschappen: een bepaalde manier van vormgeven, een voorstelling met een zekere functie, en een religieuze betekenis. Vooral de vormgeving van ikonen is direct herkenbaar: Op een paneel met een verdiept middenstuk is met duidelijke omtreklijnen een voorstelling aangebracht die met heldere kleuren vlak is ingeschilderd. Voorwerpen en landschappen zijn vereenvoudigd weergegeven, alleen het hoogst noodzakelijke voor de herkenbaarheid ervan is aanwezig. Een blauwe lucht is nagenoeg onbekend, het vlak achter de figuren en landschappen is veelal goud van kleur. De figuren zelf staren strak voor zich uit, met een naar binnen gekeerde blik. Ze zien er bijna allemaal eender uit; persoonlijke trekken ontbreken. Voor wie bekend is met de ontwikkeling van de beeldende kunst in West-Europa, doet deze vormgeving sterk denken aan de middeleeuwse, Romaanse kunst.

Het is niet zo dat er niets gebeurt op deze schilderijen. Belangrijke gebeurtenissen uit de Bijbel en uit heiligenlevens krijgt de beschouwer voorgeschoteld. Wel is het duidelijk dat er allerlei standaard-houdingen en -gebaren gebruikt worden. Ook de grootte van de figuren onderling kan verschillen. Bovendien staan er nogal wat teksten bijgeschreven in het Griekse of Cyrillische alfabet.

Zowel de gestileerde vormgeving als die stereotiepe houdingen brengen ons op het spoor van de bedoeling, de betekenis van deze schilderijen. Zoals het Romeinse keizersportret, ergens in het rijk opgehangen, de keizer vertegenwoordigde, zo dient de beeltenis van een bijbelse

Fajom-portret; Egypte, 2e-3e eeuw.

figuur of een heilige, de afgebeelde tegenwoordig te stellen. Daarbij moet het direct duidelijk zijn om wie het gaat, zijn eigenschappen mogen hier diffuus zijn. Bovendien gaat het om perronen, die niet meer deel uitmaken van de dagelijkse, zichtbare werkelijkheid, maar die behoren tot de geestelijke, onzichtbare werkelijkheid.

Beeldenstrijd

Al in de 4e eeuw wordt er in de christelijke kerk grote waarde gehecht aan het gebruik van religieuze voorstellingen. De kerkvader Basilius de Grote schreef: 'hetgeen het woord via het gehoor mededeelt, datgene toont ons de schilderkunst door de uitbeelding, en zo ontvangen wij kennis en inzicht van één en hetzelfde'. Vanaf die tijd is het gebruik van voorstellingen in de eredienst en de persoonlijke geloofsbeleving van christenen niet meer weg te denken. Omdat ikonen de afgebeelde persoon representeren, moet de voorstelling goed gelijkend zijn. Vandaar ook dat ikonenschilders voortdurend elkaars vorm-

geving overnamen. Vanaf de 4e eeuw zijn ikonen aanwijsbaar als devotiebeeld bij ziekte, in nood en bij rampen die de mensen treffen. In de 6e eeuw, tegelijk met de verspreiding van de martelarenverering, neemt ook het maken en gebruiken van ikonen een hoge vlucht. Verzet daartegen blijft overigens niet uit. In 726 verbiedt keizer Leo III de verering van ikonen en gelast hij de vernietiging ervan. Meer dan een eeuw duurt de strijd tussen de iconodoulen, monniken die het bijgelovig gebruik van afbeeldingen propageren, daarin gesteund door het volk, en de iconoclasten, de aanhangers van de keizer die de vernietiging van de ikonen voorstaan om daarmee de macht van de monniken over het volk terug te dringen.

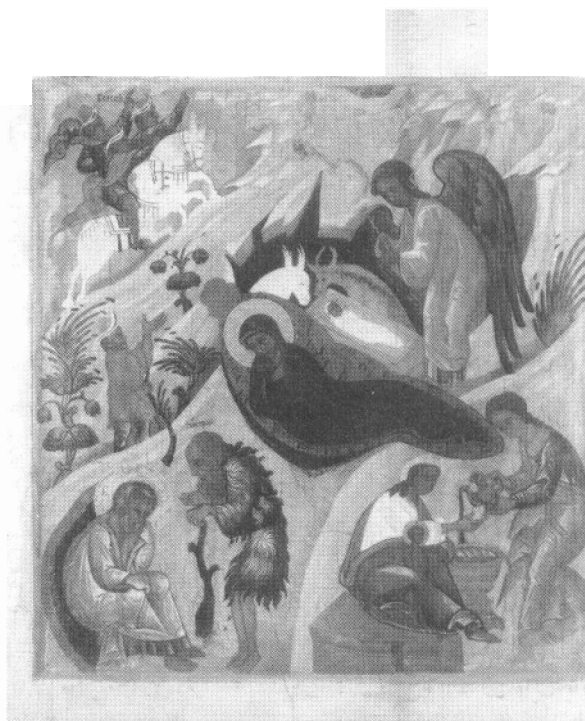
Uiteindelijk winnen de voorstanders van de iconenverering de strijd. Het gebruik ervan in de eredienst neemt hand over hand toe. In de kerken ontstaat een scheidingswand tussen de cultusruimte en de plaats waar de gemeente samenkomt. Deze iconostase vormt de letterlijke grens tussen wat tot de dagelijkse werkelijkheid behoort (de kerkgangers) en de onzichtbare werkelijkheid (het altaarritueel en de liturgie daar omheen). Ze is eveneens de grens of het raakpunt tussen het aardse leven van de gelovigen en het hemelse leven van Christus en de heiligen. Via de iconenwand krijgen de kerkgangers zichtbaar deel aan de wereld van de bijbel en de kerk. De iconostase vertelt dan ook in beelden wat de bijbel met woorden zegt. Bovenin zien we voorstellingen uit het Oude Testament, toegespitst op de geschiedenis van de verlossing, in het onderste gedeelte voorstellingen uit het Nieuwe Testament rond Christus als koning over de wereld.

Voor al in het Byzantijnse gedeelte van de christelijke kerk is het ikonengebruik uitgegroeid tot een brede traditie. Na het kerkelijke schisma in 1054 stripde de invloed van de ikonen op de artistieke vormgeving in de westerse (rooms-katholieke) kerk en wonnen Germaanse, Romaanse en later klassieke elementen aan invloed. In de oosterse (Grieks-orthodoxe) kerk bleef de Byzantijnse traditie tot in onze dagen gehandhaafd. Vanaf de 10e eeuw breidde ze haar invloed uit over geheel Oost-Europa. Met name in Rusland vond de iconenverering op grote schaal ingang. Uit dit land komt ook de misschien wel beroemdste ikonenschilder, Andrej Roeblov (ca. 1360-ca. 1430).

Uniek

Het museum Het Catharijneconvent in Utrecht is erin geslaagd een zeer bijzondere tentoonstelling over ikonen te organiseren. Ruim honderd van deze schilderijen verliepen de beslotenheid van de huiskamers van particuliere verzamelaars en zijn nu te zien in enkele hovenzalen van het museum. Vele van deze ikonen van hoog artistiek niveau zijn nog nooit eerder tentoongesteld.

De samensteller, museumdirecteur Defoer, bezocht hiervoor het afgelopen jaar veel Nederlandse particulieren die in het bezit zijn van ikonen. Uit de veelheid daarvan heeft hij een keuze gemaakt die representatief is voor de hoge kwaliteit van de ikonen in Nederlands privébezit. Het zijn vooral huis-ikonen, die vroeger als objecten van verering

Geboorte van Christus: Rusland, 17e eeuw.

hun plaats hadden in de woningen van Russische en Griekse gelovigen. Het zijn schilderijen met een fijnzinnige lijnvoering en prachtige, diepe kleuren. Het geheel geeft een boeiend beeld van de Byzantijnse traditie in de periode 1400-1800.

De ikonen die het Provinciaal Overijssels Museum in Zwolle laat zien, komen allemaal uit Noord-Rusland. Ze weerspiegelen de toenmalige culturele invloed van steden als Novgorod, Moskou en Rostov. Op de expositie zijn zowel grote ikonen te zien, afkomstig uit kloosters in de landstreek rond Vologda, als kleinere ikonen voor persoonlijk gebruik. Omdat ten gevolge van de gewijzigde politieke situatie aldaar de verhouding tussen kerk en staat verbeterd is, bestaat er de tendens om ikonen aan de kerken en kloosters terug te geven. De kans is groot dat dit de eerste en laatste keer is dat deze ikonen buiten Rusland te zien zijn. Wellicht worden er in de nabije toekomst teruggeplaatst in de iconostase waaruit ze afkomstig zijn.

Starende portretten

Kenmerkend voor een ikoon is de starende blik van de afgebeelde persoon. Enerzijds moet het een gelijkende afbeelding zijn, anderzijds dient de inhoud op de 'andere wereld' gericht te zijn. Men gaat er algemeen van uit, dat de voorstellingen van Christus, Maria en heiligen teruggaan op afbeeldingen naar het leven. Zo is er een Brief van een meneer Lentulus, consul tijdens het 12e jaar van de regering van keizer Tiberius, die een tijdlang in Palestina zou hebben gewoond. Hij zou Christus daar ontmoet hebben. In zijn brief geeft hij een beschrijving van het ui-

IS HET LEVEN ÉÉN?

'Alle christelijke politieke actie – gelijk trouwens alle christelijke activiteit en organisatie – wordt fundamenteel beheerst door en is radicaal afhankelijk van de dienst der kerk van onze Here Jezus Christus.

Want daaruit wordt ze geboren, daarin wordt ze gevoed; door de dienst van de kerk wordt het Woord, waaruit die actie voortspruit en genormeerd wordt, bediend en in de harten van de gelovigen overwinnend ingedragen.

Door en in de kerk immers worden alle werkers in de politieke en andere actie gebaard, gevoed, geïnstrueerd en beschermd. De kerk, in één woord, is het geboortehuis, het voedingshuis, het wetshuis, en de vesting der kinderen Gods en dat met het oog op de volle expansie van heel hun leven.'

(Kracht en doel der politiek)

De Vrijmaking en haar gevolgen

Na de Vrijmaking kwam in de Gereformeerde Kerken de vraag op, wat de gevolgen waren van de ontwikkelingen in de kerk voor het optreden van de gelovigen op andere terreinen van het leven. De Vrijmaking werd gezien als een reformatie, een terugkeren naar het woord van de HERE. Van verkeerde theologische gedachtenconstructies werd afscheid genomen. Theologische opvattingen die in de kerk zich hadden laten gelden, maar ook op politiek en maatschappelijk terrein. Wat betekende terugkeer tot het eenvoudige spreken van de Schrift voor de activiteit van de kerkleden op allerlei gebied?

Bezinning op deze vragen leidde vroeger of later tot het oprichten van vele gereformeerde organisaties. Deze gereformeerde organisaties wilden zich binden aan de gereformeerde belijdenis (en niet maar aan enkele hoofdwaarden van het christelijk geloof, waarnaast over andere punten verschil van mening zou mogen bestaan). En deze organisaties wilden ernst maken met het concrete kerkvergaderende werk van Christus en zich daarom binden aan de Gereformeerde Kerken. Ze wisten ervan, dat ook buiten die kerken gelovige christenen waren, maar zeiden nee tegen een opvatting als zou het er niet zoveel toe doen van welke kerk je lid bent. De opvatting van de pluriformiteit van de kerk werd verworpen, zowel om zijn theorie als om zijn praktische gevolgen.

De brochure *Kracht en doel der politiek* van 1948 biedt heel fundamentele beschouwingen over deze problematiek. C. Veenhof en A. Zijlstra redigeerden dit boekje, waarvoor naast hen dertien andere vooraanstaande vrijge-maakten tekenden. Heel kernachtig komen hun opvattingen naar voren op pagina 86 in het citaat dat we hierboven gaven.

terlijk van de Messias: '...een man van rechte gestalte, middelmatig groot, 15,5 vuist lang, met eerbiedwaardige gelaatstreken, met kastanjebruin haar, dat tot aan de oren glad is, vanaf de oren zacht krullend en in dikke lokken over de schouders vallend, met een scheiding in het midden (...) met glad en helder voorhoofd, met een gezicht zonder vlekken en rimpels (...) volle baard die in het midden gescheiden is (...) grote grijsblauwe ogen...' Het portret van Maria zou teruggaan op door de evangelist Lucas gemaakte portretten.

De starende, naar binnen gekeerde blik komt al voor in Romeins-Egyptische grafportretjes, gevonden in de Fajum-oase in Egypte. Deze portretten sierden de mummies der overledenen. Ze behoren tot de top der klassieke portretkunst. De expositie in Utrecht opent met zo'n origineel Fajum-portret.

Kritisch

Wat moet een gereformeerde nu op een ikonententoonstelling? Het is toch onbijbels, die beeldenverering; onze overtuiging staat toch mijlenver van het oosters-orthodoxe geloof vandaan?

Toch hebben we hier te maken met kunst- en geloofsuitingen van christenen. We hebben een stuk gemeenschappelijke voorgeschiedenis tot aan de tiende eeuw. Veel visualiserings van de bijbelse boodschap gaan rechtstreeks terug op Byzantijnse voorbeelden. En dat zal sterker worden naarmate iconen meer bekendheid krijgen in het westen van Europa. Bovendien toont dit werk overduidelijk de geloofsbeleving van de slavische volken. Ook voor ons is dat van belang, nu de deuren naar het oosten open zijn gegaan en evangelisatie op gang begint te komen.

In onze tijd zijn nogal wat moderne kunstenaars beïnvloed door met name de Russische ikonkunst. Voor een goed verstaan van die relatie is het zeker zinvol om iconen bij elkaar en van dichtbij te kunnen bekijken. En met de toename van de belangstelling voor allerlei 'vreemde' godsdiensten neemt algemeen de aandacht voor het ikonenschilderen toe. In een recent nummer van het tijdschrift *Eikonikon* (nieuws rond iconen) wordt in een artikel over 'iconen schilderen... ook in deze tijd?' een directe relatie gelegd met synthese-denken van de New Age-beweging.

Ook onder gereformeerden schijnt de belangstelling voor de ongetwijfeld artistieke prestaties van de ikonenschilders alsook voor het zelf schilderen van iconen toe te nemen. Des te meer reden om grondig kennis te nemen van de ware aard van iconen.

J.M. de Jong

N.a.v. tentoonstellingen:

Iconen uit Nederlands bezit; tot 31 januari 1993 in het Catharijneconvent te Utrecht.

Iconen uit Noord-Rusland; tot 31 januari 1993 in het Provinciaal Overijssel Museum in Zwolle.

De toegang tot beide exposities is f 5,-. De gezamenlijke catalogus kost f 45,-.

Het genoemde tijdschrift *Eikonikon* wordt uitgegeven door de gelijknamige stichting. Adres: Drecht 14, 1633 HX Avenhorn.

Tegenover de gedachten die heersen binnen een meer algemeen christelijke organisatie, wordt hier een fundamenteel ander inzicht gesteld in de betekenis van het kerkvergaderend werk van Christus.

Is wat hier gezegd wordt, historisch bepaald en tijdgebonden of zou het ook vandaag voluit moeten blijven gelden?

In enkele artikelen wil ik eerst aandacht besteden aan de tweede, herziene druk van *Her leven is één* van drs. J.P. de Vries. Verder wil ik een en ander ophalen uit de geschiedenis van het gereformeerde leven na de Vrijmaking. Vervolgens komen de motieven voor gereformeerde organisatie aan bod. Daarna wil ik bezien welke gedachten de laatste tijd worden ontwikkeld. Met name de brochure van het GSEV *Openheid tot dienstbetoon* komt dan in ons vizier. Tenslotte hoop ik in een aantal aandachtspunten en overwegingen aan te geven wat voor ons verder denken vandaag mee zou moeten spelen.

Herziening van 'Het /leven is één'

Begin december 1902 verscheen de tweede, herziene druk van de brochure *Het leven is één* van drs. J.P. de Vries. De eerste druk verscheen ruim vijfentwintig jaar geleden. De reden van deze heruitgave, zo lezen we in de verantwoording, 'is dat de aard en het functioneren van gereformeerde organisaties, die hun oorsprong vonden in de jaren na de Vrijmaking van 1944, momenteel binnen de Gereformeerde Kerken (vrijg.) weer volop in discussie is. Deze discussie kan alleen vruchtbaar zijn, wanneer we een helder beeld hebben van de motieven die de oprichters van destijds dreven en van de omstandigheden waarin zij hun keuze maakten. Zo kunnen we dat **wat** blijven-de waarde heeft, vasthouden in de situatie van vandaag' (7).

Sinds de vorige druk is de schrijver over deze zaken anders gaan denken. De eerste drie hoofdstukken zijn niet ingrijpend veranderd. Maar 'in het vierde hoofdstuk is nu de betekenis van de gereformeerde belijdenis voor alle gemeenschappelijke christelijke actie centraal gesteld. Die belijdenis, waaraan we in de kerk trouw beloven, verbindt ons in ons hele leven, dus ook als we in organisatorisch verband actief zijn. Immers, het leven is één' (7).

Reformatische lente

In het eerste van de vier hoofdstukken van de brochure laat de auteur zien, dat vragen rondom de verhouding tussen kerkelijke verdeeldheid en politieke samenwerking ook al voor de Vrijmaking hinnen de Gereformeerde Kerken leefden, ook hij hen die niet tot de medestanders van Schilder konden worden gerekend. Maar deze vragen werden op de achtergrond gehouden door toepassing van de gedachte van de pluriformiteit der kerk. (Volgens deze leer van Kuyper moet je de veelheid van kerken niet als iets negatiefs zien, maar juist positief waarderen; want de openbaring van God is zo rijk en breed, dat alle aspecten daarvan nooit binnen één kerkelijk instituut tot hun recht kunnen komen.) In het begin van de jaren dertig ontstond

er een reformatische opleving hinnen de Gereformeerde Kerken. Schilder vroeg aandacht voor de miskennis van de plaats van de kerk door de 'terreinscheiding' (*De kerk in het slop*).

De kerkelijke leiders hadden echter bezwaren tegen dit 'nieuwe inzicht', deze 'reformatische lente'. De schrijver meent te mogen stellen, 'dat het de generale synodes van 1936 tot 1945 er meer om te doen is geweest de reformatische opleving, die zij als onrust beschouwden, de kop in te drukken, dan om enkele vermeende ketterijen uit de kerken te bannen'. De uitspraak over de doop is wel de voornaamste aanleiding tot de Vrijmaking geworden, maar de óorzaak lag ergens anders. 'De oorzaak lag in de oproep tot doorgaande reformatie van het hele leven. De vragen rondom de verhouding tussen kerkelijke verdeeldheid en organisatorische samenwerking hebben de achtergrond van de Vrijmaking gevormd' (13).

Het leven is één

Na de Vrijmaking waren de fronten geheel gewijzigd. 'Voor de reformatische vernieuwing bestond in de vrijgemaakte kerken breed gehoor, terwijl tevens door het kerkelijk conflict de moeilijkheden die het samenwerken met leden van andere kerken in allerlei organisatorische verbanden meebracht, aanmerkelijk waren verscherpt' (13).

B. Holwerda zei op een jeugdcongres in het najaar van 1945: 'En als vandaag de vraag gesteld wordt, of het kerkelijk schisma onzerzijds moet worden doorgevoerd ook in de politiek en sociaal, dan zou ik willen zeggen: wij hoeven niets door te voeren, het tekent zich vanzelf wel overal af.'

B.A. Bos schreef in *De Wachter* van februari 1947, dat de afval van de kerk ook het bederf voor staat en maatschappij ten gevolge heeft. 'Wij geloven, dat dit heerlijke begin zijn vruchten zal dragen voor gansch het leven, voor kerk en gezin en school en staat en maatschappij' (14).

De eerste organisatie waar dit standpunt tot een openlijke breuk leidde, was de *Vereniging voor Calvinistische Wijsbegeerte*. De breuk was een gevolg van een diepeaand verschil in kerkbegrip en terzake van de betekenis van het kerkelijk belijden voos het wijsgerig denken. Over een ethisch conflict werd toen niet gesproken.

Dit ethisch conflict speelde wel een rol bij de ontwikkelingen die leidden tot het ontstaan van het *Gereformeerd Politiek Verbond*. Als je mensen door de kerkelijke tucht buiten de kerk sluit, zijn zij toch van de geestelijke gemeenschap afgesneden en hebben ze toch geen deel meer in het Rijk Gods? Dan kan er toch geen samenwerking meer zijn op het erf van het koninkrijk Gods, bijvoorbeeld voor de christelijke politiek? Ook de schrijvers van *Kracht en doel der politiek* wijzen op de consequenties van de schorsing voor de samenwerking in de politiek, maar helichten toch vooral de band tussen kerk en politieke partij.

Op het Congres van Gereformeerden dat van 30 maart

tot 1 april 1948 in *Amersfoort* werd gehouden, speelde dit ethisch conflict ook mee: in de verdere contacten met de AR-partij werd gesteld dat dit eerst weggenomen moest worden, voordat over andere bezwaren gepraat zou kunnen worden. Toen dat niet lukte, werd de hand met de AR-partij verbroken.

Ethische crisis

Over het ethisch conflict gaan de volgende twee hoofdstukken van de brochure *Het leven is één*. De auteur is thans van mening, dat er destijds zeker een ethisch conflict aanwezig was (hoewel niet tussen alle synodalen aan de ene kant en alle vrijgemaakten aan de andere kant). Maar een afzonderlijke politieke partij kan haar bestaansrecht niet funderen op alléén een ethisch conflict. Ze zal ook een ander, een eigen uitgangspunt en een ander politiek program moeten hebben. Daarom is het jammer, dat de contacten met de AR-partij zich hebben versmald tot dat aspect (28).

Als de kerk tucht oefent, moet dat ernstig genomen worden. Maar er zijn gradaties in de lutoefening. 'Een schorsing is een schorsing en geen excommunicatie', zo haalt de schrijver Douma aan. 'Dan gaat de (...) consequentie dat organisatorische samenwerking opgebroken is, wel ver. Met de afstand in de tijd die er nu is, moeten we dan ook vaststellen, dat men in de hitte van de strijd niet vrij gebleven is van het gevaar van overdrijving.' De conclusie is dan ook, dat het ethisch conflict niet uitgeroepen kan worden tot basis van nieuwe, kerkelijk georiënteerde organisatievormen (38).

Grondslag en doel

Maar voor de opbouw van organisaties waarvan het lidmaatschap gekoppeld is aan dat van één kerk, waren meer motieven in geding.

'Al voor de Vrijmaking was de overtuiging gegroeid, dat een christelijke organisatie alleen in het goede spoor kan blijven, als ze zich ook bindt aan de drie formulieren van eenheid, waarin de Gereformeerde Kerken de inhoud van de Heilige Schrift hebben samengevat. En dat het onjuist zou zijn de werking van die belijdenis te beperken tot het terrein van de kerk (als instituut).

Onder invloed van de kerkstrijd van de Vrijmaking kwam daarbij de gedachte, dat het beamen van die grondslag ook moet blijken uit het zich voegen bij de ware kerk, zoals de artikelen 28 en 29 NGB daarvan spreken' (41).

H. Bavinck over samenwerking

Lang voor de Vrijmaking kwam de verhouding tussen de belijdenis der kerk en het christelijk organisatieleven al eens ter sprake in een referaat over samenwerking van prof. dr. H. Bavinck. Hij wees op het onderscheid in doelen waarvoor organisaties worden opgericht. 'Al naarmate deze belangen van meer materiële aard zijn en liggen in de omtrek van ons leven, heeft de belijdenis des geloofs er te minder invloed op.' Rindling aan een belijdenis is niet nodig voor commerciële of industriële verenigin-

gen. Maar bij belangen met een geestelijk karakter, als evangelisatie, barmhartigheid, onderwijs en politiek ligt dat anders. 'Ook hier is weer onderscheid in male en graad. Op het gebied van evangelisatie en missie is samenwerking tussen wie niet dezelfde belijdenis toegevoegd zijn en tot dezelfde kerk behoren, zo goed als onmogelijk, en in elk geval veel moeilijker dan op dat van barmhartigheid en onderwijs. En hier stuit zij weer op veel ernstiger bezwaren dan in zaken van politiek. Maar desalniettemin, geen van deze belangen gaat buiten de religie en de confessie om.' 'Maar zeker mag gans in het algemeen voor alle samenwerking op een van deze terreinen als eerste regel worden vastgesteld, dat onze beginselen er geen schade bij lijden' (41, 42).

Bredere en smallere samenwerking

De Vries vindt deze uitgangspunten ook voor vandaag nog het overwegen waard. 'In sommige gevallen kan het zich verenigen op een welomschreven doel, ook al staat dat in direct verband met onze christelijke belijdenis, voldoende zijn als basis voor samenwerking met anderen. Maar naarmate de doelstelling veelomvattender is, zal de behoefte toenemen aan een gemeenschappelijke principiële basis waaraan elke deelnemer zich bindt. Die basis of grondslag is gegeven in de belijdenis ten aanzien waarvan we in de kerk hebben beloofd in het belijden daarvan door Gods genade standvastig te zullen blijven in leven en sterven' (42).

Hij acht de politiek zo'n veld met een veelomvattende doelstelling, ook al is niet elk deel van de kerkelijke belijdenis daar op elk moment van belang.

In nog sterkere mate geldt het belang van de gereformeerde belijdenis voor het onderwijs aan de kinderen der gelovigen, waarvoor zelfs een belofte bij de doop wordt gevraagd.

Voor vruchtbaar praktisch werken moet je vervolgens ook gemeenschappelijke standpunten formuleren, die gegrond zijn op de Schrift en de belijdenis en een grondige bestudering van de werkelijkheid. Het is mogelijk dat door die standpunten en door de daarop gebaseerde praktijk mensen aangetrokken worden met wie we niet kerkelijk een zijn. 'In zo'n geval zal afhankelijk van de doelstelling van de organisatie en de reikwijdte van de overeenstemming, ook in principieel opzicht, beoordeeld moeten worden, of en in hoeverre gemeenschappelijke arbeid mogelijk is' (43).

Kerkelijk gebonden?

Dank zij de doorgaande reformatie zijn na de Vrijmaking heel wat kerkelijk gebonden organisaties opgericht. We mogen daar nog steeds heel dankbaar voor zijn. Zeker als je ziet hoe het is gelopen in de organisaties waarmee toen gebroken werd. Naar die organisaties willen we dan ook niet terug. Wat vandaag in discussie is, is de vraag of en hoe we anderen kunnen betrekken bij wat wij mochten opbouwen.

Na 1970 hebben vrijgemaakten een goede rol gespeeld bij

de oprichting van organisaties met een bredere opzet, zoals ZOA, VBOK, NPV en GPZ. Hier was een getalsmatige noodzaak. Soms geldt dat ook voor onderwijssituaties, hoewel daar de eenheid van school, gezin en kerk wel van heel grote waarde is.

'Voor een kerkelijke opzet kunnen heel goede redenen zijn. Een organisatie waarvan het doel ligt in de onderlinge opbouw van de leden, een bijbelstudievereniging, een studentenvereniging, het GWG, kan het beste uit mede-kerkleden bestaan' (44).

'In de strijd om doorgaande reformatie na de Vrijmaking was de behoefte om allerlei arbeid in organisatorisch verband te binden aan de belijdenis, niet enkel een abstracte stelling. Men zag als gevolg hiervan een verlies aan principiële belijndheid in het werk van de grote christelijke organisaties en een gebrek aan mogelijkheden om daartegen binnen die organisaties vruchtbaar te opponeren. Bovendien had men daar te maken met bepaalde elementen uit het gedachtengoed van A. Kuyper, zoals de natuurlijk godskennis, de algemene genade en de soevereiniteit in eigen kring, waarvan gereide twijfel bestond of deze wel strookten met de belijdenis.

Ook had men ernstige bezwaar tegen de gedachte van de pluriformiteit van de kerk, die als basis moest dienen voor de samenwerking van christenen uit verschillende kerken in organisatorische verbanden' (45).

Waarde der motieven

Wat waren dus, naar de mening van De Vries, de verschillende motieven in de doorgaande reformatie en wat is hun blijvende waarde voor de situatie van vandaag?

Het *ethisch conflict* had destijds een beperkte betekenis, maar geldt vandaag niet meer.

De omstrede opvattingen van Kuyper hebben hun betekenis verloren. Vandaag hebben we tegen de algemeen-christelijke organisaties veel meer bezwaren op het vlak van het ondermijnen van het gezag van de Schrift en het ontbreken van een confessionele inslag.

'De betekenis van de belijdenis als grondslag geldt nog onverminderd, zeker voor organisaties met een brede meningsvormende taakstelling. Organisaties die de drie formulieren van eenheid als grondslag hebben, mogen gereformeerde organisaties genoemd worden, zolang de praktijk niet aantoonde, dat die grondslag een dode letter is geworden.'

Het leerstuk van de pluriformiteit van de kerk moet nog steeds worden afgewezen. Maar kent deze leer nog wel zoveel aanhangers? Vrijwel iedereen ziet toch vandaag de kerkelijke gescheidenheid als iets negatiefs? (46, 47)

Gereformeerd samenwerken bij kerkelijke gescheidenheid

Je kunt naar de opvatting van De Vries de pluriformiteits-gedachte verwerpen en toch georganiseerd gaan samenwerken met gelovigen uit andere kerken. Er is immers gebrokenheid als gevolg van de zonde, zowel in je eigen leven als in het kerkelijk leven.

'Wie met de rug naar medegelovigen in andere kerken toe gaat staan, of althans bij hen die indruk wekt, verzwakt eerder het appèl tot kerkelijke eenheid. Wel kan zulke samenwerking op bepaalde gebieden, van mensen die een gemeenschappelijk geloof delen, nooit een compensatie zijn voor het ontbreken van kerkelijke eenheid. Die gebrokenheid zal er juist des te schrijnender door gevoeld worden.

Voorwaarde voor samenwerking moet blijven instemmen met grondslag en doel. Wanneer die grondslag de gereformeerde belijdenis is, zal die als zodanig wel serieus moeten worden genomen. Omdat men zonder een gemeenschappelijk kerkelijk opzicht en tlicht minder 'van-zelfsprekend' daarop aan kan, is een serieus onderzoek daarnaar gewenst, wil de grondslag werkelijk kunnen blijven functioneren en niet tot dode letter worden' (48). Misschien maakt iemand wel een voorbehoud op een bepaald onderdeel. Dat hoeft niet automatisch tot weigering te leiden. 'Geconstateerde verschillen, ook als ze de handhaving van de artikelen 28 en 29 NGB betreffen, blijven betreurenswaardige tekortkomingen in de gemeenschaps-oefening. Daarom moet men elkaar er wel op kunnen blijven aanspreken, al zal dat vaak meer buiten dan binnen het kader van de gemeenschappelijke activiteiten van de organisatie zijn. Alleen zo blijft helder, dat aanvaarding van de samenwerking nog niet hoeft te leiden tot relativering van wat niet gerelativeerd mag worden' (48).

Tot zover mijn samenvatting van de herziene druk van *Het leven is één*. De volgende keer hoop ik er nader op in te gaan.

G.J. van Middelkoop

DE AFSCHEIDING VAN 1834

Met de verschijning van het negende deel over *De Afscheiding van 1834*, waarin de provincie Gelderland aan de orde komt, is dit werk van dr. C. Smits afgesloten. Hij heeft de verschijning van dit negende deel niet meer kunnen meemaken, want hij stierf op 16 december 1990. Met het onderzoek naar de Afscheiding in de provincie Noord-Holland was hij al ver gevorderd. Maar het heeft niet zo mogen zijn dat er nog een tiende deel van de pers kwam van wat terecht zijn leveiswerk kan worden genoemd.

Over de auteur

In een 'Ten Geleide' geeft prof. dr. D. Deddens een kort en bondig overzicht van het leven en werk van Cornelis Smits, die in 1917 te Gorinchem geboren werd. Hij promoveerde op een wiskundig onderwerp, maar begaf zich al gauw op het terrein van de politiek en was onder meer lid van de Verbandsraad van het GPV. Jarenlang was hij ook rector van het Gereformeerd Lyceum te Groningen. Hoe kwam een wiskundige er toe om aan geschiedenisbeoefening te gaan doen? En dat op een dergelijk respectabele wijze dat zijn boeken financieel gesteund werden door het ZWO – Zuiver Wetenschappelijk Onderzoek? Deddens spreekt in dit verband van 'het belang en de hoge kwaliteit' van zijn werk.

Wel, in zijn studententijd was er bij Smits al belangstelling voor wijsbegeerte en theologie, met name voor de kerkgeschiedenis. Bij her onderzoek naar de stambomen van zijn ouders kwam hij in aanraking met allerlei niet-gepubliceerd materiaal over de Afscheiding. Zo kwam hij er toe, in intensief contact met zijn inmiddels overleden vriend dr. J. Wesseling, zijn studie over de Afscheiding in een breder kader te zetten. Het resultaat van hun beider werk heeft mogen leiden tot een historiebeschrijving van de Afscheiding, die bijna alle provincies omvat.

Smits heeft daarbij een nauwkeurigheid en grondigheid getoond die volgens mij welhaast onovertroffen kan worden genoemd. Niet alleen in Nederland, maar ook in Amerika heeft hij intens aan archievenonderzoek gedaan. Hij bracht de 'Scholte Papers' aan het licht, een unieke publikatie. Deddens geeft deze typering van de geschiedkundige Smits: 'Zijn streven was er op gericht alles wat terzake was bijeen te krijgen. Geen moeite was hem hierbij te veel. Van itenen en planken bouwde hij zelf een vlonder, toen in de kelder van een kerkgebouw de onder stof en schimmel wegtrokkende archieven alleen op die manier bereikbaar waren ingevolge het water' (X).

De opdracht in dit boek

Het was echter niet slechts een geschiedkundige belang-

stelling die Smits dreef, maar vooral ook zijn geloofsinzicht. Tot in alle vezelen van zijn ziel wist hij zich verbonden met de vroegere Afscheidenen, ondanks, ja ook in hun zwakheden en gebreken, vanwege hun trouw aan Schrift en belijdenis. Dit blijkt bijvoorbeeld heel duidelijk uit de opdracht, die in dit laatste boek van zijn Rand te vinden is: 'Opgedragen aan de nagedachtenis van ds. Koene van den Bosch, geboren in 1818 te Wollega, overleden in 1879 te Grand Haven, Michigan'. Hij typeert deze predikant dan als 'pionier en tirailleur in Nederland en in de Verenigde Staten, verguisd, haastig, driftig, met een hard en onbezadigd karakter, geprezen man van taai volharding, van oprecht geloof met een godvrezend hart, steeds bedacht op het zuiver houden van de kerk, overwinnaar in eeuwigheidslicht'.

Daarmee zijn we gekomen tot een korte bespreking van dit boek, van wie de auteur nu ook als overwinnaar in eeuwigheidslicht mag leven; want wie in de Zoon gelooft zal leven, al is hij ook gestorven. Wij bespreken dit boek met pieteit en concentreren daarom de bespreking op de persoon en het werk van degene aan wie Smits dit boek heeft opgedragen: ds. Koene van den Bosch. Dit is te meer van belang, omdat deze predikant stond aan de wieg van *the Christian Reformed Church of Amerika*, met welke de Gereformeerde Kerken in Nederland lange tijd in susterkerk-relatie stonden.

Afscheiding in Nederland en Amerika

Van den Bosch werd als kandidaat geëxamineerd in een opgebroken situatie bij de Afscheiden kerken. Op 23 september 1847 werd er te Zwolle een provinciale synode gehouden. Omdat vier kandidaten zouden worden geëxamineerd waren hiervoor zeven predikanten uit het noorden aangetrokken. Nu was er al eerder een geschil over het 'ambtsgewaad' gerezen, waarmee de synode van Groningen 1846 te maken kreeg. Deze sprak uit, dat om ergernissen te voorkomen, de predikanten het ambtsgewaad dienden te blijven dragen. Dit gewaad bestond uit steek, bef, mantel en kuitbroek, dus: uit de tijd van Napoleon! Maar de afgevaardigden van Overijssel en Gelderland protesteerden tegen dit besluit. De synode was echter van mening dat hun bezwaren voortvloeiden 'uit een niet-gereformeerd beginsel van kerkregering'.

Toen dan ook de provinciale synode van Overijssel en Gelderland in 1847 samenkwam, rees hierover meteen een geschil, dat tot een uiteengaan leidde. Daarop werden de kandidaten, onder wie ook Van den Bosch, geëxamineerd door de 'synode-getrouwen'. We kunnen dit nu niet verder uitwerken, maar het wordt wel duidelijk, in welke

gespannen kerkelijke situatie Van den Bosch predikant werd. Smits spreekt in dit verband over 'topjaren van verwarring' (29).

In 1848 werd Van den Bosch predikant te Apeldoorn, welke gemeente onder zijn leiding aan het kerkverband trouw bleef. Uit deze gemeente waren velen naar Amerika geëmigreerd, waardoor zij min of meer gehavend was achtergebleven. Daar nam ds. Van den Bosch dus de herdersstaf op. Hij werd in 1854 predikant te Noordeloos en emigreerde ook zelf naar Amerika, naar... Noordeloos in de Verenigde Staten, waar hij in 1856 predikant werd in de Dutch Reformed Church, zoiets als de Hervormde Kerk in Nederland. Daarin hield hij het echter niet lang uit, maar kwam in 1857 met een deel van de gemeente tot afscheiding onder de naam 'Ware Hollandsche Gereformeerde Kerk', de latere Christian Reformed Church. We kunnen deze gegevens, door het hele boek van Smits verspreid, vinden dank zij het voortreffelijke register, samengesteld door mevr. J.H. Berghuis-Baarspul.

Interessant is dus dat ds. Van den Bosch van meetaf kerkverbandelijk heeft leren denken. Roeiend is ook in deze predikant iemand tegen te komen, die de traditie van de Afscheiding in Amerika heeft voortgezet. Hij constateerde namelijk in de Dutch Reformed Church in Amerika dezelfde afval van Gods Woord als in de Nederlandse Hervormde Kerk in Nederland en trok daaruit de consequenties.

Vandaar ook de waardering die Smits voor hem heeft. Hij laat op bl. 389 dan ook een foto van hem plaatsen. Verder schrijft hij over hem: 'Het op de voorgrond treden bij een kerkelijk schisma brengt in den regel mee: een verguisd worden en een geprezen worden. Wij houden het er voor dat Koene van den Bosch aan wiens nagedachtenis wij dit boek opdroegen, de goede keuze heeft gedaan in de "Afscheiding van 1857" in de Verenigde Staten' (391). Smits verwijst dan naar het *Gedenkboek vijftigjarig jubileum der Christelijke Gereformeerde Kerk 1857-1907*, door Henry Beets e.a. te Grand Rapids in 1907 uitgegeven en naar verdere literatuur over deze martiale predikant. Kennelijk een hoekige figuur die alles over had voor zijn overtuiging. Het 'Gedenkboek' zegt onder meer over hem: 'Te midden van die harde karaktertrekken en door al die onbezadigheden des levens heen zien we gedurig de kenmerken van een geloofsheld. Al moet hij nu gedurig op den akker werken, om in het onderhoud der zijnen te voorzien, dat is voor hem niet te vernederend: Gods wil geschiede. Spoedig zien we hem als een arme "circuit rider" de belangen der Kerk behartigen te Noordeloos, en Graafschap, en Zeeland, en Vriesland, en Grand Rapids en andere plaatsen, waar zijne diensten als grondlegger worden vereischt. Zoo werkt de grijze dienstknecht voort, want God wil wat met en door hem doen, en de Heere diet her' (392).

Zoals Hendrik de Cock bij de wieg van de Afscheiden Kerken stond, was hei Koene van den Bosch die bij die van de Christian Reformed Church stond. Het waren beiden geen 'gemakkelijke' figuren, al was hun afkomst en

optreden onderscheiden.

We leven vandaag in een wat zoetsappiger en ook middelmatiger tijd. Laten we daarom bedenken dat reformatoren niet altijd 'salonjonkers' zijn, maar wel brandt in hen het vuur van de gelovigen, die in Hebreëën 11 worden genoemd. En dat is menselijk gezien ook een boni en soms vreemd gezelschap?

Dit laatste boek van dr. Smits heeft mij opnieuw geboeid. Het laat heel wat gebreken en misstanden zien bij de strijders voor het recht van de Heer op zijn kerk. Maar het laat ook zien: 'Houdt Christus zijne kerk in stand, dan mag de hel vrij woeden'.

W.G. de Vries

N.a.v.: C. Smits, *De Afscheiding van 1834, Negende deel. Provincie Gelderland*, uitg. Van den Tol, Dordrecht. Prijs f 85,-.

Eenboek van Ds. Van Amstel:

't Is zonde!

Voor iedereen die niet (meer) weet wat zonde is en voor iedereen die er onder gebukt gaat
Appellerend tot en met de laatste bladzijde

Oosterbaan & Le Cointre b.v.
Postbus 25, 4460 AA GOES
tel. 01100 - 15591

paperback, 112 pag., f 14,50
Verkrijgbaar in de boekhandel

DE ORGELWERKEN VAN HENDRIK ANDRIESSEN

Je komt nogal wat protestantse muziekliefhebbers tegen met een uitgesproken voorkeur voor roomse kerkmuziek waar de geur van wierook als het ware vanaf dampst. Muziek waarin ook de imposante liturgie, inclusief de innig mystieke sfeer, hoorbaar gemaakt wordt. Zij zullen met mij eens zijn dat het een goede gedachte geweest is van de Rotterdamse firma **Lindenberg** om de complete orgelwerken van Hendrik Andriessen (1892-1981) op cd vast te leggen. De organist, die deze gigantische klus mocht volbrengen, is de momenteel 75-jarige Albert de Klerk. De ongeveer 55 orgelcomposities van Andriessen staan op vier cd's. Het laatste werk op de vierde cd is van Albert de Klerk: 'Hommage & Hendrik Andriessen'. Bij de cd-box wordt tevens een tekstboekje van 61 pagina's geleverd met de nodige gegevens over de componist, zijn orgelwerken, het bespeelde orgel en de uitvoerend musicus.

Hendrik Andriessen was van 1913-1934 organist van de fraaie St. Jozephkerk te Haarlem. In de orgelkas van het oude orgel uit 1850 bouwde P.J. Adema in 1906 een nieuw orgel. Op dit romantische, Frans geaarde instrument beleefden een aantal van Andriessens orgelwerken hun première. Onder andere het César Franck-achtige Premier Choral (1913), het 'dramatisch-smekende' Fête-Dieu (1918), de Passacaglia (1929) en de overbekende Sonata da Chiesa (ca. 1926). Het is dit orgel dat Andriessen na aan het hart lag. Vandaar ook dat zijn 17-jarige opvolger, Albert de Klerk, in 1934 te haren kreeg: 'Albert, zul je goed voor mijn orgel zorgen?' Kortom, een beter orgel voor dit cd-project kon dus eigenlijk niet gekozen worden.

Nu zijn lang niet alle orgelwerken specifiek voor het Haarlemse Adema-orgel geschreven. Zo zijn er bijvoorbeeld ook composities geschreven voor het Maarschalckerweerd-orgel in de St. Catharina-kathedraal te Utrecht. Het was wellicht een idee geweest dit Utrechtse orgel ook voor cd-opname te gebruiken. Maar waarschijnlijk was de slechte toestand van het orgel de reden dat men daar vanaf heeft gezien. Hoe dan ook, zelfs op het niet al te grote Adema-orgel speelt De Klerk de meest imposante en grootse orgelwerken (zoals Sinfonia uit 1939/40) heel overtuigend.

Wanneer ik De Klerks uitvoering in één woord zou moeten typeren, dan zou dat het woord 'piëteitsvol' zijn, in de meest positieve betekenis. Andriessen schreef eens: 'Een

Hendrik Andriessen (l) en Albert de Klerk achter de speeltafel van het Adema-orgel te Haarlem (foto uit 1978)

muzikaal kunstwerk bestaat slechts voor zover het uitgevoerd wordt. Met de uitvoering begint de werkelijkheid.' Wel, de muzikale werkelijkheid die De Klerk op deze cd's tot stand brengt, is van een indrukwekkende schoonheid. Het enige wat je mist als je de cd's beluistert in je huiskamer, is de (sfeer van de) kerkruimte, de ronde gewelven van de Jozephkerk, waar boven het orgel de woorden 'Te Deum Laudamus' geschreven staan.

Er is een tijd geweest dat je in de Domstad op zondagmorgen protestanten na hun eigen kerkdienst door de straten zag ijlen naar de Utrechtse Kathedraal. In de hoop daar nog iets op te pikken van het uitleidend orgelspel van Andriessen. Het verhaal is afkomstig van ooggetuigen en zal dus wel waar zijn. Trouwens, als ik destijds in Utrecht had gewoond, zou ik het zeker ook gedaan hebben. Nu dat allemaal niet meer kan, kunnen we onze toevlucht zoeken tot deze cd's, dit unieke klankdocument waarop de muzikale werkelijkheid van Hendrik Andriessen in leven wordt gehouden.

J. Smelik

Na v. Hendrik Andriessen - Complete orgelwerken door Albert de Klerk op het Adema-orgel in de St.-Jozephkerk te Haarlem. LBCD 31/34. DDD. Speelduur: 4.43' Uitgave: Lindenberg Boeken & Muziek, Slaak 4-14,3061 CS Rotterdam (tel: 010-41 11 607). Prijs: f 149,50.

BEROEPEN

Beroepen: te Creil i.c.m. Nagele, te Doesburg i.c.m. Doetinchem en te Ruinerwold-Koekange i.c.m. Zuidwolde (Dr.): kandidaat J.H. Dunnwind te IJsselmuiden; te Kantens: A. de Braak, kandidaat te Kampen; te Nieuwegein: F. Pornitra, kandidaat te Amersfoort; te Vleuten-De Meern i.c.m. Maarssen-Breukelen: J.E. Kramer, kandidaat te Kampen.

Bernephaar gesteld door de classis Drachten: kandidaat A. de Braak, Dorsvloer 98,9205 BL Drachten, ☎ (05120) 30386; door de classis Stadskanaal: kandidaat R. Tigelaar, Ortolaanhof 19, 9502 SN Stadskanaal, ☎ 05990-1851X; door de classis Harderwijk kand. M. Tel, Goe-man Borgesiuslaan 169, 3843 XD Harderwijk, ☎ (03410) 21279.

Bernephaar: Ds. G.J. van Enk heeft zijn huitenlandse opdracht van de zendende kerk van Groningen-Noord voltooid. Als gevolg daarvan kan hij per 1 januari 1993 een beroep in overweging nemen. Zijn adres is: Venuslaan 63,6742 KJ Groningen, ☎ (050) 779333.

Aangenomen naar Heemse: E. Woudt te Ermelo; naar Siegerswoude-Frieschepalen: kandidaat Jac. Ophoff te Kampen, die bedankte voor Deventer, Diever i.c.m. Smilde, Gees, Loenen-Abcoude i.c.m. Weesp-Nigtevegt, Twijzel-Kollumerzwaag en Zevenbergen.

Naar Vernon BC (Can. Ref. Churches): D. Moes te Watford (Ontario).

Bedankt voor Emmen: P. Niemeijer te Dordrecht; voor Harlingen: R.J. Blok te 's-Gravenhage-Zuid/Loosduinen; voor Hasselt: G.F. de Kimpe te Axel.

BEVESTIGING EN INTREDE

Door classis Assen is toegelaten tot het ambt van dienaar des Woords: drs. R.M. Meijer, beroepen kandidaat te Beilen i.c.m. Hooghalen. De bevestiging in de gemeente zal plaatsvinden D.V. 17 januari om 15.15 uur door ds. E. Meijer te Bergentheim. De intrede om 14.00; beide in de Ger. kerk, Laaghalerstr.10 te Hooghalen. De intrede te Beilen om 16.30 uur (Acacialaan 2, Beilen).

PREDIKANTSPLAATS

Runschoten-Oost * De kerkeraad heeft besloten een tweede predikantsplaats in te stellen. De gemeente telt 853 leden.

EMERITAAT

Om gezondheidsredenen is, door de classis Amsterdam-Haarlem, per 1 januari 1993 vervroegd emeritaat verleend aan ds. J.C.V. Krijtenburg (44). Ds. Krijtenburg stond te Haarlem sinds 26 febr. 1989, daarvoor diende hij de gemeente te Sliedrecht vanaf 8 maart 1981.

ADRESWIJZIGING

Heerenveen * *Preekvoorziening:* H.J.J. Erkelens-Kuiper, Twentelaan 5, 8443 AA Heerenveen, ☎ (05130) 31690, *Contactadres* militairen: G.H. Elzinga, Baalder 29, X447 DE Heerenveen, ☎ (05130) 23263.

Bergentheim * *Nieuw adres* ds. E. Meijer, (die op 10 januari intrede deed na hevestigel te zijn door ds. J. van de Wetering te Bergentheim): Van der Duijn van Maasdamstr. 65,7691 AE Bergentheim.

Nijverdal * *Kerkeraad:* Postbus 140,7440 AC Nijverdal, * *Diakonie:* Postbus 140,7440 AC Nijverdal.

Nieuwleusen * *Kerkeraad:* Postbus 93, 7710 AB Nieuwleusen, * *Diakonie:* Postbus 94, 7710 AB Nieuwleusen.

* Als regel horen die adres-gegevens in deze rubriek thuis, die **mik te vinden zijn in het Handboek.**

* Ook het nieuws betreffende **beroepingswerk, examina en preekconsenten, particuliere en generale synoden, kerkelijke agenda, jubilea, overleden predikanten en het nieuws van in het Handboek vermelde verenigingen kan worden ingestuurd (geen verslagen!).**

* De redactie van de rubriek behoudt i.v.m. beschikbare ruimte zich het recht voor, informatie in te korten of niet op te nemen.

* Gegevens dienen uitsluitend *schriftelijk* opgegeven te worden: De Reformatie, t.a.v. 'Uit de kerken', Postbus 25,4460 AA GOES. *Per fax* is ook mogelijk (01100) 16492.

* In het algemeen geldt: informatie die donderdagochtend bij ons binnen is, staat afgedrukt in De Reformatie van de daaropvolgende week.

Registers op De Reformatie

Voor de computer met uitgebreid zoekprogramma:

Jaargang 21 (45-46)-67 (91-92).

Een vernieuwd geavanceerd maat-programma voor uw bewaarde jaargangen!

A: Tekstregister met titel en auteur en Trefwoordenregister: per jaargang f 2,75.

B: Auteursregister met titel en rubriek, Tekstregister met titel en auteur en Trefwoordenregister: per jaargang f 3,75.

Meerkosten per keuze A of B; f 22,50 voor het programma en f 7,50 verzendkosten.

Gedrukt:

Nog 9 exemplaren beschikbaar van het Tekst- en Trefwoordenregister over de jaargangen 21-67, 324 pagina's: prijs op aanvraag!

Te bestellen bij:

P.G. Versteegt, De Hennepe 435, 4003 BE Tiel, 03440-15997.